

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ**

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
МАГІСТРА**

**ЛІНГВОКОГНІТИВНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ
В ЛЕМКІВСЬКИХ ГОВІРКАХ**

Виконала студентка 2 курсу
Групи 8.0352-пмк-з
спеціальності 035 «Філологія»
спеціалізації «Слов'янські мови
та літератури (переклад
включно), перша –польська»
освітньо-професійної програми
«Переклад та міжкультурні
комунікації»

Т.І.Крехно

Керівник ст.викл. О. В. Меркулова
Рецензент доц. Л. П. Бойко

Запоріжжя
2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет філологічний
Кафедра слов'янської філології
Освітній рівень магістр
Спеціальність 035 «Філологія»
Спеціалізація 035.033 «Слов'янські мови та літератури (переклад включно),
перша –польська»
Освітня програма «Переклад та міжкультурні комунікації»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
слов'янської філології
Павленко І. Я.

“ ___ ” _____ 2023 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Крехно Тетяні Іванівні

Тема роботи: *Лінгвокогнітивне моделювання ідентичності в лемківських говірках*

керівник роботи – к. філол. н., ст. викл. О.В. Меркулова

затверджені наказом ЗНУ від 10 травня 2023 року № 693-с.

2. Строк подання студентом роботи 16.11.2023 р.

3. Вихідні дані до роботи: *аудіозаписи носіїв лемківських говірок Словаччини, Угорщини, монографії та статті, присвячені аналізованій проблемі.*

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити):

1) *здійснити наукову інтерпретацію лінгвокогнітивної площини лемківських говіркових текстів;*

2) *виявити комплекс мовно-стилістичних засобів, що залучаються до вербалізації моделей тожсамості.*

5. Перелік графічного матеріалу

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада Консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	<i>Меркулова О.В., ст.викл</i>	07.10.2022	07.10.2022
Перший розділ	<i>Меркулова О.В., ст.викл.</i>	20.02.2023	20.02.2023
Другий розділ	<i>Меркулова О.В., ст.викл.</i>	29.05.2023	29.05.2023
Висновки	<i>Меркулова О.В., ст.викл.</i>	25.09.2023	25.09.2023

7. Дата видачі завдання 10.05.2023 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів написання дипломної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	травень 2023 р.	Виконано
2	Аналіз науково-критичної літератури з обраної проблеми	червень 2023 р.	Виконано
3	Вступ	липень 2023 р.	Виконано
4	Розділ 1. Категорія ідентичності в сучасній гуманістиці	серпень 2023 р.	Виконано
5	Розділ 2. Вербалізація тожсамості в лемківських говіркових наративах Словаччини й Угорщини	вересень 2023 р.	Виконано
7	Висновки	жовтень 2023 р.	Виконано
8	Оформлення роботи	листопад 2023 р.	Виконано
9	Захист роботи	грудень 2023 р.	Виконано

Студентка _____
(підпис)

Т.І. Крехно
(прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____
(підпис)

О.В. Меркулова
(прізвище та ініціали)

Нормоконтроль пройдено.

Нормоконтролер _____ І. Л. Мацегора

РЕФЕРАТ

Текст кваліфікаційної роботи магістра 61 сторінка, 71 джерело.

Об'єкт дослідження – говіркові тексти лемків Словаччини й Угорщини.

Предмет дослідження – лінгвокогнітивне моделювання ідентичності в лемківських говірках.

Мета роботи – виявити особливості лінгвокогнітивного моделювання ідентичності лемків Словаччини й Угорщини в говіркових наративах.

Під час написання роботи передбачається виконання таких ЗАВДАНЬ:

1) окреслити смисловий обсяг поняття ідентичність як філософської, соціальної, психологічної, культурологічної категорії;

2) здійснити наукову інтерпретацію лінгвокогнітивної площини лемківських говіркових текстів;

3) виявити комплекс мовно-стилістичних засобів, що залучаються до вербалізації моделі тожсамості;

4) розкрити комунікативну настанову авторів наративів та закладену ними потенційну діалогічність текстів;

5) порівняти сконструйовані моделі ідентичності в мовній картині лемків Словаччини й Угорщини.

Актуальність зумовлена пріоритетом інтегрованих досліджень у рамках сучасної наукової парадигми гуманітарного знання, зміщенням дослідницького фокусу лінгвістики тексту з семантико-синтаксичного й функціонального аспектів на когнітивну, комунікативну, прагматичну природу тексту, доцільністю доповнення загальної картини генези окремих етнічних груп синхронними зрізами їх мовнокультурного життя, злободенністю питань, пов'язаних з включенням лемківських спільнот до мультикультурного середовища.

Новизну роботи визначає як матеріал дослідження (сучасні аудіозаписи говіркових текстів, що ще не становили об'єкт вивчення), так і предмет (локальні говірки як вербалізоване конструювання ідентичності лемків). Уперше здійснено порівняння лінгвокогнітивної репрезентації тожсамості сучасних лемків Словаччини й Угорщини.

Методи дослідження – статистичний, інтерпретаційний, компаративний.

Галузь застосування: результати дослідження можуть бути використані для доповнення наукової етнолінгвокультурної картини сучасної Лемківщини; подальшого розроблення методів аналізу взаємозумовленості персонального мовлення й етнічної ментальності; творення підґрунтя для подальших наукових досліджень мовнокогнітивної саморепрезентації лемків України і Польщі з метою формування системної картини етнолінгвокультурної ідентичності лемків.

Структура роботи: дослідження складається зі вступу, двох розділів з підрозділами, висновків та списку використаної літератури.

Ключові слова: ІДЕНТИЧНІСТЬ, ГОВІРКОВИЙ ТЕКСТ, ЛЕМКІВСЬКИЙ ГОВІР, ЛІНГВОКОГНІТИВНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕКСТУ, ЛЕМКИ УГОРЩИНИ, ЛЕМКИ СЛОВАЧЧИНИ

ABSTRACT

Magister qualification work «Linguistic and cognitive modeling of identity in Lemko dialects» contains 61 pages. To perform the work 71 scientific sources were treated.

THE OBJECT OF STUDY: local dialect spoken texts of the Lemkos of Slovakia and Hungary.

THE SUBJECT OF STUDY: linguistic-cognitive modeling of identity in Lemko dialects.

THE PURPOSE OF THE WORK is to reveal the peculiarities of the linguistic-cognitive modeling of the identity of the Lemkos of Slovakia and Hungary in spoken narratives.

TASKS:

1) outline the semantic scope of the concept of identity as a philosophical, social, psychological, cultural category;

2) to carry out a scientific interpretation of the linguistic-cognitive plane of Lemkos spoken texts;

3) identify a complex of linguistic and stylistic means involved in the verbalization of the identity model;

4) to reveal the communicative instruction of the authors of the narratives and the potential dialogic nature of the texts laid down by them;

5) to compare constructed models of identity in the linguistic picture of the Lemkos of Slovakia and Hungary.

THE SCIENTIFIC NOVELTY of the work is determined by both the research material (modern audio recordings of colloquial texts that have not yet been the object of study) and the subject (local colloquialisms as a verbalized construction of Lemko identity). For the first time, a comparison of the linguistic-cognitive representation of the identity of the modern Lemkos of Slovakia and Hungary was made.

RESEARCH METHODS: statistical, interpretive, comparative.

THE SCOPE: the research results can be used to supplement the scientific ethnolinguistic picture of the modern Lemkiv region; further development of methods for analyzing the interdependence of personal speech and ethnic mentality; creation of the basis for further scientific studies of the linguistic and cognitive self-representation of the Lemkos of Ukraine and Poland with the aim of forming a systemic picture of the ethnolinguistic and cultural identity of the Lemkos.

STRUCTURE OF WORK: bachelor research consists of introduction, two divisions with subdivisions, conclusion, list of the used literature.

IDENTITY, SPEAKING TEXT, LEMKY'S SPEECH, LINGUISTIC INTERPRETATION OF THE TEXT, HUNGARIAN LEMKY, SLOVAKIAN LEMKY.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1	
КАТЕГОРІЯ ІДЕНТИЧНОСТІ В СУЧАСНІЙ ГУМАНІСТИЦІ	15
1.1 Ідентичність як філософська, соціальна, психологічна, культурологічна категорія	15
1.2 Методологічні засади вивчення мовної площини ідентичності	20
РОЗДІЛ 2	
ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ТОЖСАМОСТІ В ЛЕМКІВСЬКИХ ГОВІРКОВИХ НАРАТИВАХ СЛОВАЧЧИНИ Й УГОРЩИНИ	27
2.1 Мовний рівень самоідентифікації лемків Словаччини	27
2.2 Історіософія як вимір вербального моделювання образу народу в наративах лемків Словаччини	38
2.3 Віросповідання як націєтворча категорія лемків Словаччини	45
2.4 Специфіка моделювання актуальної й реконструйованої ідентичностей лемків Угорщини	47
ВИСНОВКИ	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	60

ВСТУП

Сучасна лінгвістична наукова парадигма зорієнтована на вивчення мови як феномену, буття якого опосередковане людиною, зумовлене її культурою, психологією та соціальними аспектами життя. Мова за такого концептуального підходу розглядається як об'єкт, що є невід'ємним від людини й доступним для пізнання лише через вивчення емоційного, раціонального, соціального, історичного досвіду людини. Антропоцентричний підхід до вивчення мови не обмежується аналізом мовних структур і закономірностей, натомість досліджує взаємозв'язки між мовою та культурою, психологією, соціальним життям, що дає можливість краще зрозуміти роль мови у формуванні національної ідентичності, у творенні культурних цінностей та шаблонів поведінки, у розбудові громадянського суспільства.

Підхід до вивчення мови як складного соціально-культурного феномену зумовлює інтеграцію різних гуманітарних наук, що збагачує результати досліджень, робить їх об'єктивними. Зокрема синтез методологічного інструментарію соціолінгвістики, прагматики, когнітивної лінгвістики, міжкультурної комунікації, психолінгвістики, лінгвоперсонології дозволяє поглибити розуміння процесів взаємодії мови з культурою й соціальними структурами, у яких вона побутує, її значення для вираження глибинних смислів, що продукує людська свідомість.

Так, когнітивна лінгвістика відкидає традиційну модель мови як систему символів, знаків, що відображають дійсність, або є інструментом передавання інформації. Замість цього, когнітивісти досліджують мову як засіб організації знань про світ, моделювання уявлень про себе, створення ідей, переконань та світогляду.

Ключовим положенням комунікативної лінгвістики є розуміння усного й письмового тексту як комунікативного акту, структурні елементи якого на всіх мовних рівнях підпорядковані авторському задуму. Реалізується комунікативний потенціал знакової мовної системи в дискурсі – реальній ситуації спілкування за конкретних соціальних обставин. Лінгвістичні одиниці, як бачимо,

підпорядковуються категоріям інших рівнів: інтенції автора, психології адресата, соціальному тлу.

Однією з базових засад семіотики є визнання залежностей між мовною знаковою системою і суб'єктом, який нею послуговується, а також специфіки виявлення цих залежностей у конкретних комунікативних актах.

Така методологія є результатом розвитку філологічної науки, що протягом своєї історії зміщувала акцент з мовного факту як самодостатнього явища на трактування феномену мови як продукту складної взаємодії психічних функцій людської свідомості. Внесок у розвиток цієї методології зробив французький лінгвіст Е. Бенвеніст. Учений увів до наукового обігу поняття дискурсу – тексту, який об'єктивується й виявляє свій потенціал лише в тісному зв'язку з особистістю автора. Мовознавець розглядав дискурс як соціальне явище, що відображає культурні та історичні умови його виникнення й розвитку.

Такий підхід був розвинений пізніше в положеннях суміжних з лінгвістикою наук, що досліджують питання взаємної залежності мови і свідомості, ролі мови у процесах пізнання й організації знань про світ, значення мови в міжкультурній взаємодії. На цьому тлі актуальною стає прагматика тексту, адже висловлювання формується як енергетичне поле впливу на адресата. Дослідження в галузі прагматики були започатковані ще в 1930-х роках американським логіком та семіотиком Ч. Моррісом, який зосереджувався на питаннях зв'язку між знаками та їх уживанням у певних контекстах: суб'єкт, який говорить, адресат, їх мовленнєві тактики, моделі взаємодії, породжуваний текст – усе це елементи одного механізму [65].

У рамках прагматики була абстрагована категорія діалогічності – потенційної здатності тексту містити в собі інформацію про експліцитні та емпліцитні заміри мовця, стратегії й тактики їх реалізації, бажання чи небажання саморепрезентації в тексті, ціннісні категорії, ставлення до уявної аудиторії.

Дотичною до антропоцентричних мовознавчих досліджень є лінгвоперсонологія – відносно новий напрямок, що зосереджується на виявленні мовної особистості в мовленнєвому дискурсі [10].

Отже, інтерпретація різних рівнів тексту втрачає доцільність, якщо не залучає до цього аналізу особистості автора, його очевидних і прихованих замірів, персональних причин добору й комбінації мовних засобів, соціального й культурного тла. Отож актуальними наразі є інтегровані дослідження тексту, рівнів репрезентації в ньому мовної особистості автора, її ролі у творенні наративу, формуванні діалогічного потенціалу висловлення, зумовленості комунікативного продукту етнокультурним тлом.

Розробці теоретичних питань когнітивної й концептуальної лінгвістики та вивченню різних концептів мовних національних картин світу було присвячено праці таких славістів, як Й. Бартмінські [50; 51; 52], Ф. Бацевич [2], А. Вежбіцка [71], С. Єрмоленко [6; 7], В. Жайворонок [8; 9], А. Загнітко [10; 11], В. Калашник [13], А. Кіклєвіч [61], Ж. Краснобаєва-Чорна [17], Л. Лисиченко [20], А. Приходько [31], Т. Радзієвська [32], Н. Руснак [34], Н. Слухай [38], І. Циганок [45] й інших.

Наукові інтерпретації текстів як лінгвокогнітивних репрезентантів авторської особистості здійснюються переважно у площині літературного різновиду загальнонаціональної мови. Активно досліджуваними є художній, публіцистичний стилі, епістолярний ідіостиль, науковий стиль як індивідуальна мовотворчість особистості автора.

Для відтворення цілісної картини організації знань і уявлень народу про світобудову релевантними є також діалектні тексти. Діалектний рівень мови стає дедалі більше досліджуваною цариною когнітивної лінгвістики, соціолінгвістики, етнолінгвістики. На матеріалі українських говорів мовознавці І. Гарбера, Н. Коваленко, М. Скаб, І. Циганок, К. Чеботар, О. Шкуран вивчали концепти ЛЮДИНА, ХЛІБ, ВОДА, ДУША, ЩАСТЯ, ПОРІГ. Сучасне польське мовознавство репрезентує етнокультурні дослідження кашубської мови (А. Яблоньскі) [59], розробки теорії етнокультурної й етнолінгвістичної інтерпретації діалектного тексту (К. Рутковска) [68], спостереження щодо конструювання сілезької ідентичності на теренах польсько-чесько-німецького пограниччя (А. Кожишковска), інтерпретацію етнокультурної сілезької

ідентичності на матеріалі кулінарних текстів (Н. Южвяк) [60], огляд дискусій щодо статусу локальної мови Сілезії: сілезька мова чи діалект польської (Г. Хентшель) [57].

Констатуємо, що діалектний матеріал посів важливе місце в новітніх дослідженнях когнітивного моделювання картини світу, етнолінгвокультурної саморепрезентації народів. З огляду на різноманіття слов'янського діалектного простору, його динамізм, обставини етнічного пограниччя, міжкультурної взаємодії, мовної дифузії, інтенсивного зовнішнього впливу на етномовний розвиток народів дослідження локальних національно-мовних картин не втрачають злободенності.

Особливий інтерес для лінгвокогнітивного славістичного дослідження становить лемківський говір – архаїчний говір південно-західного наріччя української мови. Говірки карпатських лемків утілюють унікальний досвід народномовного буття, що опосередкований самобутньою етнічною ментальністю, ізольованістю гірського рельєфу, історичною приналежністю до різних держав, міжкультурною інтерференцією. Лемківські тексти ілюструють не лише архаїчність фонетичного й граматичного рівнів, а й автентичність і спадковість етнічної свідомості, фіксують складність соціально-історичного тла розвитку етнічної групи.

Започаткував дослідження лемківського говору й культури лемків І. Верхатський. Мовознавець схарактеризував лемківські українські карпатські говірки й фольклор [70]. Фонетичну й лексичну системи цього говору описував польський мовознавець З. Штібер [69]. Український діалектолог І. Панькевич аналізував походження, фонетику, лексику, морфологію лемківського говору [27].

Сучасні лінгвістичні дослідження українських, польських, словацьких мовознавців висвітлюють питання словотвору (С. Панцьо, Г. Аркушин, Т. Кудрила), фразеології (Г. Ступінська, Н. Русаченко), лексики (С. Коханчик, З. Бичко, Н. Хібеба, Я. Рігер [69], А. Фаловські [56], В. Хойсак, М. Чижмарова [54]) лемківських говірок.

Територіальне розташування лемків на українсько-польсько-словацькому пограниччі спонукає науковців до міждисциплінарного вивчення суспільного й етнокультурного життя Лемківщини. Лемківський фольклор у міжетнічному контексті вивчали Т. Саварин [35], Л. Халюк [44]; соціокультурну трансформацію лемків на тлі міграційних та асиміляційних процесів досліджували О. Фабрика-Процька [43], К. Чаплик [46], В. Наконечний [24], Х. Дуч-Файфер [55]; історичний, соціальний, лінгвістичний аспекти кодифікації лемківської мови вивчала Е. Міхна [63; 64]; етноправові питання функціонування лемківських спільнот у різних державах описували Н. Кічера [15], В. Німчук [25], Б. Ажнюк [42], С. Віднянський [4], Г. Саган [36], Ф. Чілла, С. Черничко [47] та інші.

Українські, словацькі, польські вчені констатують складність досліджень лемківського соціального й культурного простору з огляду на специфічну етнічну ситуацію: відсутність держави чи то перебування в межах різних країн, відповідно неоднозначність у питаннях як самовизначення, так і зовнішньої кваліфікації статусу лемків, політичне втручання в суспільний простір етнічної групи, внутрішні дискусії в лемківських громадах щодо шляхів розвитку мови. Аспекти розбудови громадянського суспільства, формування інтелігенції та політичної еліти лемківських громад мають тенденцію переходити в площину політичних спекуляцій [64, с. 94].

Ключовим питанням гострих дискусій є самоідентифікація лемків, визначення власного статусу в сучасному соціально-економічному й культурному житті, а також місця в історичній тяглоті.

Об'єктивним емпіричним матеріалом для розв'язання цих проблем можуть слугувати говіркові наративи лемків, у яких конструюється модель ідентичності під час вербалізованих саморефлексій.

Актуальність роботи зумовлена такими позиціями:

1. Пріоритет інтегрованих досліджень у рамках сучасної наукової парадигми гуманітарного знання.

2. Зміщення дослідницького фокусу лінгвістики тексту з семантико-синтаксичного й функціонального аспектів на когнітивну, комунікативну, прагматичну, соціальну, психологічну природу тексту.

3. Доцільність доповнення загальної картини генези окремих етнічних груп синхронними зрізами їх мовнокультурного й соціального життя.

4. Злободенність питань, пов'язаних із включенням лемківських спільнот до мультикультурного середовища.

Мета дослідження – виявити особливості лінгвокогнітивного моделювання ідентичності лемків Словаччини й Угорщини в говіркових наративах.

Завдання роботи:

- окреслити смисловий обсяг поняття ідентичність як філософської, соціальної, психологічної, культурологічної категорії;
- здійснити наукову інтерпретацію лінгвокогнітивної площини лемківських говіркових текстів;
- виявити комплекс мовно-стилістичних засобів, що залучаються до вербалізації моделі тожсамості;
- розкрити комунікативну настанову авторів наративів та закладену ними потенційну діалогічність текстів;
- порівняти сконструйовані моделі ідентичності в мовній картині лемків Словаччини й Угорщини.

Об'єктом дослідження є говіркові тексти лемків Словаччини й Угорщини.

Предмет – лінгвокогнітивне моделювання ідентичності в лемківських говірках.

Методологія дослідження базується на положеннях комунікативної лінгвістики (комунікативна ситуація визначає мовленнєву інтенцію й регулює мовленнєву поведінку); когнітивної лінгвістики (мова є інструментом пізнання світу й одночасно результатом когнітивних процесів); лінгвоперсонології (текст віддзеркалює особистість в її цілісності – персональний, психоемоційний, соціальний, мовний, культурно-національний аспекти); лінгвокультурології

й міжкультурної комунікації (процес набуття людиною етнічної та культурної ідентичності реалізується в численних дискурсивних практиках; лінгвокультурологічне поле позначене міжетнічним і міжкультурним релятивізмом – атрибутивні характеристики етносу перебувають у взаємозв'язку з іншими категоріями багатокультурного світоустрою).

Джерельною базою дослідження стали тексти, записані 2022 року в одинадцяти населених пунктах Словаччини (Stakčín, Svidník, Cernina, Prešov, Beloveža, Kamienska, Stará Ľubovňa, Kalna Roztoka, Ubl'a, Klenova, Brezovec) від 25 інформаторів й у двох населених пунктах Угорщини (Komlóska, Múcsony) від 11 респондентів.

Досягнення завдань дослідження лінгвокогнітивного моделювання ідентичності передбачає застосування таких **методів**:

- статистичний метод, що полягає у виявленні частотності вживання слів та граматичних конструкцій;

- інтерпретаційний метод, що передбачає аналіз взаємодії мовленнєвого продукту та контексту з метою встановити смислове значення висловлення, виявити зв'язки мовної одиниці з категоріями свідомості, мислення, психічними функціями, суспільно-культурним тлом;

- компаративний метод застосовується для виявлення спільних і специфічних рис зіставляваних мовних моделей конструювання ідентичності.

Новизну роботи визначає як матеріал дослідження (сучасні аудіозаписи говіркових текстів, що ще не становили об'єкт вивчення), так і предмет (локальні говірки як вербалізоване конструювання ідентичності лемків). Уперше здійснено порівняння лінгвокогнітивної репрезентації тожсамості сучасних лемків Словаччини й Угорщини.

Теоретичне значення роботи – це доповнення наукової етнолінгвокультурної картини сучасної Лемківщини; подальше розроблення методів аналізу взаємозумовленості персонального мовлення й етнічної ментальності; творення підґрунтя для подальших наукових досліджень

мовнокогнітивної саморепрезентації лемків України і Польщі з метою формування системної картини етнолінгвокультурної ідентичності лемків.

Практичне значення полягає в тому, що отримані результати можна використати в закладах вищої освіти при викладанні дисциплін «Когнітивна лінгвістика», «Лінгвокультурологія», «Міжкультурна комунікація»; результати дослідження можуть слугувати емпіричним матеріалом для аналізу сучасних етнонаціональних процесів у Європі, а також додатковою аргументацією для конструктивного діалогу державних структур і національних меншин.

Апробація результатів дослідження. Окремі теоретичні положення роботи були представлені на Всеукраїнській науковій конференції «Запорізькі філологічні читання» (Запорізький національний університет, 16–17 листопада 2023 р.) у тезах «Самоідентифікація носіїв лемківського говору в обставинах мовно-культурного анклаву». Інтерпретаційний метод дослідження говіркових текстів був апробований на матеріалі південно-східного й південно-західного нарічч української мови, результати представлені у статтях «Лінгвокогнітивна репрезентація концепту ПРАЦЯ в говірках Центральної Слобожанщини» (Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, 2022), «Лінгвокогнітивна репрезентація концепту ВОЛЯ в говірках Бойківщини і Слобожанщини» (Нова філологія: збірник наукових праць, Запоріжжя, 2023); доповідь за результатами дослідження «Конструювання національної ідентичності в діалектних текстах русинів Словаччини й Угорщини» була обговорена на науковому слов'янському семінарі Фрайбурзького університету Альберта Людвіга (м. Фрайбург, Німеччина, 2022).

Структура й обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі змісту, вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури. Повний обсяг роботи – 66 сторінок, основний зміст роботи викладено на 59 сторінках.

РОЗДІЛ 1

КАТЕГОРІЯ ІДЕНТИЧНОСТІ В СУЧАСНІЙ ГУМАНІСТИЦІ

1.1. Ідентичність як філософська, соціальна, психологічна, культурологічна категорія

У розбудові гуманітарного знання важливе місце посідає вивчення категорії ідентичності. Об'єкти реального світу, що залучаються до кола наукового аналізу, не є самодостатніми й абсолютними, замкненими у своїх фізичних і просторових вимірах. Натомість матеріальний і духовний світ є виокремленим з універсуму, категоризованим, систематизованим людиною відповідно до її волі, замірів, знань, уявлень, почуттів. Як бачимо, об'єкти гуманітарних наук вимірюються смислами, що були вкладені в них людиною. Водночас інтерпретація світу персональними й колективними системами людської свідомості здійснюється на тлі параметризації себе як суб'єкта процесу пізнання. Людина, яка споглядає, аналізує, тлумачить, оцінює довкілля, здійснює аналогічну роботу щодо самої себе, наділяє себе певними характеристиками, визначає власне місце у світобудові, задає собі моделі поведінки, типи й способи світобачення.

Категорія *ідентичність* як результат наукової абстракції і відповідний термін виникли в середині ХХ століття, але, як це й буває з категорійним апаратом новітніх міждисциплінарних наук, підґрунтя було створено набагато раніше. Французький філософ Р. Декарт процес самовизначення людини пов'язував з її здатністю автономно й незалежно мислити [23]. Способи й межі мислення він вважав способами й межами самопізнання. Філософи Д. Юм, Е. Кондильяк виявляли тотожність людського «Я» й індивідуального емпіричного досвіду, що фіксується пам'яттю [49].

У німецькій філософії концепцію індивідуального «Я» розвивали І. Кант, Г. Гегель, Л. Фейєрбах, К. Ясперс. Зусилля І. Канта були скеровані на пояснення сталості структур ідентичності при постійній зміні її компонентів. Схильність до саморефлексії мислитель вважав феноменальною властивістю людини, що

формує її особистість. Попередню традицію трактування самопізнання німецький філософ доповнив соціальним контекстом: культурний фон і суспільна мораль детермінують процеси пошуку «Я»; власна персону увиразнюється на тлі інших особистостей. Таким чином, питання самовизначення завжди розв'язуються опосередковано, шляхом зіставлення «Я» з іншими особистостями [5].

Г. Гегель стверджував злиття в самосвідомості індивідуального й суспільного. Співвідношення цих компонентів залежить від рівня соціальної активності протягом життя, але їх наявність незаперечна, бо людська екзистенція – це постійна взаємодія з різними суспільними структурами. Власне, лише пізнаючи інших, можна виявити свою подібність до них або несхожість. Більше того, Г. Гегель фіксує сильну потребу людини на якомусь етапі її розвитку відчувати спорідненість з іншими індивідуумами на підставі спільності певних цінностей [40].

Л. Фейєрбах вважав, що на процеси встановлення ідентичності впливає емоціно-чуттєва сфера людини, тим більше її змінність [40]. М. Хайдеггер, Ж.-П. Сартр називали суспільну опосередкованість «Я» несвободою. Неминуча наявність соціальних вимірів ідентичності, на думку Ж.-П. Сартра, унеможлиблює виявлення чистої природи «Я» [37]. К. Ясперс, навпаки, припускав позитивний вплив інтеракції індивідуального й суспільного на процеси самовизначення за умови їх активної взаємодії, а не поглинання [18].

Отож філософська думка пов'язувала процеси самовизначення із мисленням, рефлексіями щодо усвідомлення себе, формуванням «Я-концепції», представляла моделювання ідентичності як ототожнення себе з іншими та відмежування від них.

Взаємозв'язок процесів самоідентифікації й суспільного тла перебуває в центрі досліджень ідентичності соціальною психологією, соціологією. Американський психолог Ч. Кулі визначав винятково суспільну природу людської тожсамості. Причому суспільний вплив на формування особистості не є безпосереднім і об'єктивним, він суб'єктивний та опосередкований уявленнями

особистості про цей вплив. Учений розбудовує теорію «дзеркального Я», що стверджує факт суб'єктивної інтерпретації особистістю своєї взаємодії з соціумом. Ч. Кулі акцентує на складності розмежування індивідуального й суспільного компонентів у самосвідомості [14].

Американський соціолог Дж. Мід зробив висновок, що потреба самоідентифікації не є апріорною природною, натомість вона формується лише як соціальне прагнення людини. Отже, соціолог скорегував напрямок формування ідентичності: від «Ми» до «Я». Психолог В. Джеймс так само вбачав у самосвідомості індивідуальну тотожність і різні соціальні «Я» [14].

Ідентичність як психосоціальну категорію розглядав Е. Еріксон. Самовизначення він кваліфікував як суб'єктивне відчуття тотожності, що формується в соціальному контексті, містить глибинні констатні сфери, водночас такі компоненти, що зазнають постійних змін [3].

У соціальній психології розрізняють соціальну ідентичність (віднесення себе до певної соціальної групи на підставі спільності поглядів, цінностей, інтересів, професії тощо), особисту (цю ідентичність становить унікальний життєвий досвід), Я-індивідуальність (суб'єктивне моделювання себе) (В. Джеймс, Е. Еріксон, Е. Гоффман) [3]. Згідно з Г. Теджфелом, вияви різних типів ідентичності активізуються залежно від ситуацій, отож поведінка й ідентичність – взаємозумовлені категорії. Г. Брейкуел, А. Ватерман розмірковували про ціннісний вимір соціальної ідентичності: процеси самовизначення регулюються ціннісною шкалою, яку особистість присвоює собі, узгоджуючи власне бачення світу з колективним. Хоча зазначають, що система цінностей – змінна величина. Г. Фогельсон приписував людській свідомості властивість наблизити реальну ідентичність до ідеальної, адже рефлексуючи над самовизначенням, людина здатна диференціювати наявні та бажані ознаки чи факти [21].

У рамках соціологічних, соціально-психологічних і культурологічних досліджень абстрагуються поняття етнічної / національної ідентичності, зокрема в роботах Б. Андерсона, Ю. Габермаса, С. Гантінгтона, Е. Гелнера, Е. Гідденса,

Л. Грінфелд, Е. Сміта, К. Хюбнера, С. Шульмана та інших. Ентоні Сміт вважає національну ідентичність інтелектуальним колективним утворенням, що спирається на спільність території, єдину міфологію, історичну пам'ять, культуру, спільний економічний і правовий простір [41]. Дослідники Б. Андерсен, Л. Грінфелд наголошують на відносній об'єктивності національної ідентичності: вона є матеріалізованим уявленням спільноти про себе й існує завдяки підтримуваному у спільноті бажанню відчувати свою приналежність до національної групи [1, с. 34–36, 241].

Сучасні польські вчені З. Бокшанські, М. Урлінська, А. Попіларчик-Паленга, А. Клоковська визначають національну ідентичність як частково свідомо, частково підсвідомо засвоєну систему категорій, компонентами якої, серед іншого, є когнітивний (пізнання себе і свого народу), компаративний (зіставлення себе й інших), емоційний (усвідомлення сили емоційного зв'язку зі своїм народом). З. Бокшанські вирізняє дві типові моделі в інтерпретації національної ідентичності: перша – це тяглість народного життя, спадковість цінностей і екзистенційних кодів; друга – це дистанціювання від інших народів, розмежування свого і чужого. Отже, З. Бокшанські детермінує національну ідентичність як «суспільний конструкт, що постає в результаті внутрішньої саморефлексії народу» [53, с. 80].

Національна ідентичність розбудовується на спільній культурній площині. А. Клоковська зауважує, що культурні моделі значною мірою є безрефлексійно успадковуваними; культурно-суспільна свідомість корегує моделі поведінки в національній спільноті, водночас суспільство виробляє їх – це категорії взаємноспрямовані [62, с. 49]. Культура є складником індивідуальної національної ідентифікації, усвідомленням належності до спільноти на основі причетності до універсуму матеріальних і духовних об'єктів, створених нацією.

У сучасному українському суспільствознавстві категорію національної ідентичності досліджували Є. Бистрицький, Гнатюк, В. Горлова, І. Кресіна, О. Лосик, О. Рудакевич, О. Шморгун та інші. Атрибутами конструювання національної ідентичності учені називають спільну культуру, національну

державу, національну церкву, мову. О. Рудакевич акцентує, що «народні маси повинні мати належний рівень загальної та політичної культури, життєвий досвід, щоб здійснити критичну рефлексію елементів національного буття, перетворити їх на важливий компонент духовного світу». Нівелювання національної історії і пам'яті гальмує процеси національної саморефлексії. О. Рудакевич так визначає функції національної ідентичності: «рефлексивна, ідентифікаційна, інтеграційна, соціалізаційна. Вона є необхідною умовою і формою існування національної культури, складовою механізму національної самоорганізації та процесу консолідації народу, перетворення його в цілеспрямований суб'єкт історичної дії» [33, с.155–156].

Релігійну ідентифікацію називають найбільш стійкою у самосвідомості людини. Особливість цього плану самовизначення представників певної спільноти полягає в не обов'язковому збігові інших виявів, таких як соціальний статус, суспільна активність, національність. Хоча релігійна ідентичність зумовлена сталими вимірами культури, міфології, цінностей, їх фіксацією в традиціях, обрядах.

Згідно з Е. Дюркгеймом, основу релігійної ідентичності становить сакралізація духовного простору, що дистанціюється від світського життя. Сучасний дослідник І. Папаяні опосередковує конфесійне самовизначення соціальною сферою: «Релігійна ідентичність є одним із соціальних конструктів, що виникає в процесі суб'єктивного відображення й активного конструювання індивідом релігійної реальності на основі соціальної категоризації. Звідси культурна єдність релігії як такої (релігійного напрямку, конфесійної групи, культу) є не її первинною характеристикою, а результатом і сенсом існування» [28, с. 91].

Отже, категорія ідентичності постає багаторівневим і різноаспектним явищем. У різноманітті наукових шукань викристалізуються основні компоненти поняттєвої структури: мислетворчість, спрямована на ідентифікацію себе; суб'єктивність уявлень та ітерпретацій; соціальна, культурна, національна маркованість критеріїв самоототожнення; орієнтованість на ототожнення зі своїм

та дистанціювання від чужого; константність ядра тожсамості на тлі постійної зміни численних аспектів особистості. Ми розуміємо ідентичність як властивість людської особистості здійснювати суб'єктивно-об'єктивну мисленнєву активність щодо ототожнення себе з певними критеріями й категоріями, виробленими в індивідуальній і колективній практиці. Відповідно до аспектів аналізу ідентичності в гуманітарних науках ми у своїй роботі диференціюємо індивідуальну, колективну, культурну, релігійну, національну, мовну ідентичності.

1.2. Методологічні засади вивчення мовної площини ідентичності

Різної глибини міркування про мову як інструмент та водночас репрезентант творення особистості, національного характеру, менталітету, культури супроводжують людські цивілізації протягом їх історії. У працях античних авторів Геродота, Плінія містяться нотатки щодо неповторних особливостей різних етнічних спільнот. Німецький філософ і мовознавець доби Проствітництва Й.-Г. Гердер на прикладі німецького етносу обґрунтував думку про концентрацію в спільному народному житті духовної самобутності, що прогресує завдяки неперервності культурного зв'язку між поколіннями.

Лінгвофілософська концепція В. фон Гумбольдта базується на розумінні мови як діяльності духу народу, усвідомленні взаємоспрямованості процесів формування етнопсихології, культури, колективних моделей мислення та мовотворчості. Із позицій антропоцентризму В. фон Гумбольдт пояснював різницю у способах фіксації мовами різних народів картини світу. Учений моделював у своїх наукових працях унікальну площину й потужну синергію мови, мислення людини, когніції, психоемоційних параметрів, її духу, духовності, культури, соціуму. І в цьому сильному енергетичному полі стрижнем постає мова, що є дуальною категорією: з одного боку, вона типологізує буття колективу, народу, з іншого, – є категорією персоналізованою, інтимізованою [58, с. 188].

На основі ідей В. фон Гумбольдта розбудовував свою теорію психології народів німецький мовознавець Г. Штейнталь. У науковій картині цього вченого мовні системи постають як матеріалізація специфічного сприйняття світу певним народом, його мислення, свідомості, саморефлексії. Не заперечуючи індивідуальних психологічних характеристик, Г. Штейнталь наголошує на їх узгодженості з психологією національної спільноти. Духовне життя народу, емоційні стани, життєві мотивації, ціннісні категорії, самооцінка фіксуються у психічних пластах свідомості й об'єктивуються у мові та корегуються нею. Як бачимо, формальні граматичні особливості в мовах можна пояснити психологією народів.

Антропоцентричні лінгвопсихологічні концепції В. фон Гумбольдта й Г. Штейнтала розбудовувалися О. Потебнею. Наприклад, словесну усну народну творчість О. Потебня представляв як вербалізовану концентрацію складної душевної діяльності, де зовнішня форма покликана до життя глибокою народною думкою. Фольклорний художній образ уже існує в народній чуттєвій сфері на довербальному етапі, але об'єктивація образу в слові не є механічним актом, «внутрішня форма в момент свого народження змінює і звук, і чуттєвий образ» [30, с. 185]. Думка, що починає втілюватися у слові, сама модифікується в цей момент. Матеріалізована й скорегована зовнішньою формою думка набуває самостійності. О. Потебня приписує синтезу думки, образу, внутрішньої і зовнішньої форми діалогічний потенціал: «Внутрішня форма слова, сказаного мовцем, задає напрямок думки того, хто сприймає сказане, але вона тільки збуджує думку адресата, дає тільки спосіб розвитку в ньому значень, не окреслюючи меж розуміння слова. Слово однаково належить і мовцю, й адресату» [30, с. 186]. О. Потебня трактує слово як потенційну площину постійної рефлексії і творчості. Слово не транслює готових смислів, натомість воно є поштовхом до формування думки у свідомості реципієнта; наявність формально об'єктивної внутрішньої форми слова значуща, власне, тому, що може видозмінюватися залежно від того, які чуттєві механізми людської душі беруть участь у сприйманні слова [30, с. 189].

Лінгвофілософська думка Івана Огієнка долучилася до формування підвалин антропонімійного мовознавства – трактування мовних явищ як синтезу роботи духу, психології, думки, культури і мови: «Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національної організації... це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного Я...» [26, с. 41].

Предтечею лінгвоперсонологічних наукових положень були теоретизування про взаємозв'язок між мовою та особистістю М. Йогансена. Митець художнього слова тонко відчував віддзеркалення в мовленні особистісних характеристик, таких як стиль мислення, емоційність, ставлення до життя. У 1950-х роках М. Йогансен у своїх роботах висвітлював взаємозв'язок між лінгвістичними характеристиками мови та індивідуальними особливостями письменника. Наприклад, використання деяких лексичних одиниць та граматичних конструкцій може свідчити про те, що людина є більш чутливою до емоцій та більш схильною до спілкування з іншими людьми [12].

Новітнім напрямком досліджень мовної площини людської екзистенції є лінгвоперсонологія. Лінгвоперсонологічні наукові розвідки ґрунтуються на розроблених теоретичних положеннях психолінгвістики, етнолінгвістики, лінгвокультурології, соціолінгвістики, когнітивної лінгвістики.

Результатом наукових абстракцій є сформоване поняття мовна особистість. Цей термін активізувався в мовознавстві наприкінці ХХ століття. Різноманіття рефлексій щодо мовної особистості у вітчизняному мовознавстві не є суперечливим, лінгвісти суголосні у кваліфікації поняття як комплексної структури людської особистості, що свідомо послуговується рідною мовою як інструментом когніції, способом організації знань і досвіду, найважливішим щоденним способом самовираження, маркером національної ідентичності. Л. Мацько до цих усталених у науці тверджень додає тезу про взаємозумовленість мовної особистості хронотопом – часом і місцем екзистенції людини. Вплив на особистість «мовних смаків епохи, мовної моди на певну мовну поведінку, ... актуалізованих ідей, концептів і концепцій, понять, значень,

смислів і образів, стереотипів мовної поведінки, що виформувалися і діють у певний час і в даній лінгвокультурній спільноті» [22, с. 144]. Досліджуючи мовну особистість авторів художнього стилю, Л. Мацько окреслювала такі параметри: інтелектуальне мовомислення, креативність текстопородження, неповторність мовленнєвих стратегій і тактик, широка концептосфера когнітивноментальних структур пізнання, елітарне мовлення [22, с. 144]. С. Єрмоленко наголошує на усвідомленні й потребі особистості репрезентувати себе в мовленні як носія культурних і духовних національних цінностей, потребі конструювати творчу продуктивну інтерактивну взаємодію в дискурсі [7, с. 53]. Л. Струганець стверджує інтердисциплінарність поняття й відкритість понятійного поля терміна до дифузії з іншими концептуальними полями. К. Щепанська об'єктивує параметри термінополя «мовна особистість» у площинах психолінгвістичній, лінгвостилістичній, комунікативній, когнітивній, лінгвокультурологічній, лінгводидактичній та соціолінгвістичній [48, с. 219]. В. Папіш організовує комплекс характеристик мовної особистості в три групи: 1) вербально-семантичний рівень (лексикон людини і знання граматики), 2) лінгвокогнітивний (віддзеркалення мовної картини світу), 3) мотиваційний (прагматикон особистості, тобто система мотивів, установок, що впливають на ідіостиль та ідіолект) [29]. Варіантом терміна мовна особистість постає одиниця лінгвоперсона, лінгвоіндивідуальність (згідно з А. Загнітком).

А. Загнітко прогнозує підвищення інтенсивності й значущості досліджень мовної особистості у всіх її екзистенційних вимірах на тлі сучасного «комунікативного ущільнення світового простору» й посилення значущості мовлення як засобу самоконструювання й самовияву особистості в XXI столітті. Теоретичні питання нового напрямку студій – лінгвоперсонології – учений виклав у монографії 2017 року. Найпоширенішими рівнями інтерпретації мовної особистості, згідно з А. Загнітком, є вербально-семантичний і комунікативно-мотиваційний рівні зі спробами аналізу прагматичних інтенцій, моделей комунікативної поведінки, світоглядних домінант, об'єктивованої

концептосфери, встановленням співвідношення когнітивних механізмів із формально-поверхневими [10, с. 11].

Для окреслення процесу й результату реалізації мовної особистості А. Загнітко вживає термін лінгвоперсоналізація і, узагальнюючи попередній теоретичний досвід світової науки, називає такі одиниці її параметризації: ключові слова тексту, їх частотність (моделюють картину світу автора, естетичну систему, конструюють енергетичне поле базових смислів, персональні реакції на стимули буття); мотиваційно-орієнтовані стратегії (мотиви обрання теми, наміри комунікації, критичний аналіз попереднього досвіду й залучення або незалучення цього досвіду до своєї інтерпретації об'єкта спостереження; прийняття чи неприйняття сформованої іншими системи цінностей); лінгвістичні характеристики (індивідуальні портрети лексичних, морфологічних, синтаксичних, словотвірних мовних особистостей, функційне навантаження принципів орфографії та пунктуації; максимальний чи мінімальний нахил до варіантності – фонетичної, фонологічної, морфемної, семантичної); істотним для лінгвоперсонологійних описів А. Загнітко називає девіацію, тобто факти відхилення від мовностилістичних традицій із персональних резонів; національно-мовна маркованість тексту; мовне маскування (створення автором соціальної маски, пристосування тексту й авторського «Я» до очікувань чи вимог соціуму); стереотипність викладу думки або акцент на впізнаваності (свідоме конструювання впізнаваної авторської манери письма, креативність, наповнюваність альтер-его); еволюція мовного портрету; інтертекстуальність (залучення до канви власної оповіді формально чужих елементів, з інших текстів: цитати, побіжні нотатки, посилання на інші тексти чи персоналії тощо).

Досліджуючи лінгвоіндивідуальність в епістолярному дискурсі, А. Загнітко відзначає максимальну насиченість цього жанру індивідуально виявленими смислами, замкнутістю на певного адресата, самоідентифікацію мовної особистості [10, с. 8–72].

Отже, лінгвоперсонологія – новий напрямок лінгвістичних досліджень мовної особистості у всіх вимірах її екзистенції: психологічному, прагматичному,

культурно-національному, соціальному, персонально-інтимному, егоцентричному, явно декларованому й свідомо маскованому, лінгвістичному та інших з урахуванням їх відношень взаємопроникнення й взаємозумовленості. Підвалини лінгвоперсонології, як і в цілому антропологійної методології, були закладені в ХІХ – ХХ століттях, зокрема у працях В. Гумбольдта, О. Потебні, І. Огієнка й розвинені в новітній міждисциплінарній науковій парадигмі.

Об'єктом вивчення персонології є мовна особистість. Методологічною засадою лінгвоперсонології є кваліфікація тексту як форми фіксації / самовияву всіх граней особистості. Варіанти ключового терміна: лінгвоперсона, лінгвоіндивідуальність. Аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновки про ідентичність смислового обсягу цих терміноодиниць, несуперечливість їх трактування. Процес і результат втілення авторської особистості в тексті детермінують одиницею лінгвоіндивідуалізація.

Теорія лінгвоіндивідуалізації міцно пов'язана з положеннями комунікативної лінгвістики й когнітивної лінгвістики. Центральним об'єктом комунікативної лінгвістики є комунікативний акт, що розглядається як модель інтеракції між продуцентом мовлення і реципієнтом, опосередкованої контекстом, замірами мовця і адресата, їхніми особистісними характеристиками, різноманітним прагматичним аспектів. Ситуація спілкування (усне мовлення чи писемне) кваліфікується як складне комплексне явище, що кодує в собі соціально-інституційні норми, культурну традицію спільноти, когнітивний досвід особистості, неповторні обставини конкретної комунікації, суб'єктивні взаємні уявлення й очікування учасників спілкування. Дослідник Ф. Бацевич моделює знаковий простір тексту як комунікативного продукту, де взаємодіють свідомості мовця і адресата, сформований універсум категорій, індивідуальні способи осягнення й інтеріоризації колективного досвіду, а також чуттєво-ірраціональні компоненти [2].

Як бачимо, еволюція філологічної думки розгорталася в керунку антропоцентризму: від дискретного аналізу мовних явищ до усвідомлення мовлення як складної комплексної психоментальної діяльності структур

свідомості. У сучасній науковій парадигмі мова постає одиницею когніції й інструментом творення духовної культури, формування людської особистості, категоризації світу. Етномовний простір стимулює механізми етнічної ідентифікації: розпочата у свідомості діяльність із ототожнення себе з певним середовищем, привласнення культурних зразків і ціннісних категорій дооформлюється в мовомисленні, моделюється у вербальних рефлексіях.

РОЗДІЛ 2

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ТОЖСАМОСТІ В ЛЕМКІВСЬКИХ ГОВІРКОВИХ НАРАТИВАХ СЛОВАЧЧИНИ Й УГОРЩИНИ

2.1. Мовний рівень самоідентифікації лемків Словаччини

Матеріалом аналізу слугували тексти, записані в 11 населених пунктах Словаччини (Stakčín, Svidník, Cernina, Prešov, Beloveža, Kamienka, Stará Ľubovňa, Kalna Roztoka, Ubl'a, Klenova, Brezovec) від 25 інформаторів.

Гендерний, віковий, конфесійний параметри такі:

Чоловіки	Жінки
8	17

Віковий діапазон 19 – 87	
19 – 29 років	3
30 – 50 років	5
51 – 70 років	10
71 – 87 років	8

православні	греко-католики
9	16

Рівень освіти:

середня школа	професійне училище	вища освіта
9	6	10

Предметом бесіди, насамперед, було життя громади, отож певною мірою інформатори були стимульовані до осмислення своєї спільноти, себе в контексті життя народу, категорій, що визначають життєвий простір.

Носії лемківського говору в Словаччині називають себе русинами або руснаками. Мова є ключовим компонентом осмислення власної приналежності

до свого народу. В ідеалізованій концептуальній картині інформаторів русинська мова є апіорним ідентифікатором русина. Смисловий обсяг поняття ‘русин’ включає компонент ‘русинська мова’, і навпаки – ‘русинська мова’ є атрибутом поняття ‘русин’, і в тексті вони можуть бути взаємозамінними. На прохання ідентифікувати свою мову, назвати її, інформатори можуть запропонувати як лінгвонім, так і етнонім, бо вони, на їхню думку, в цій ситуації тотожні: *Якою мовою ви говорите? – По-руснацьки або Ми є руснаци.* Так само релевантною одиницею для розкриття поняття ‘русини’ мовці обирають категорію ‘мова’: *«А які вони, русини?» – «Яков чоловік речов бесідує, такий є».*

В оточенні чужого народно-мовного середовища мова є надійним критерієм ототожнення себе з усім своїм родом, з попередніми поколіннями. У розповідях про сім’ю виразно постає функція рідної говірки гарантувати згуртованість родини, неперервність поколінь: *Мы зьми ше так зишли з мужом, же наша шитка ціла широка родина розправят по-русинскы; Я єм русинка, русинка од народження, муй нянько з мамов русины і муй дідо – шитке, ціла родина русини, і дома говорими по-русинськы; Я од маленька дома, баба, мати, я з нима фур по-руснацьки бесідовала, як бесідовали деколи, так бесідуєми дотепер.*

Інформатори демонструють високий рівень лінгвістичної рефлексії. Мова як стрижень організації етнокультурного простору стає об’єктом наївного аналізу. Причому частина респондентів є ініціатором перцептивної характеристики власної говірки. Так само в разі спонукання інтерв’юєром до опису говірок сусідніх сіл, мовці демонструють активність цієї інформації у структурах знань, сформовані навички й готовність до здійснення елементарного, а то й глибшого порівняльного аналізу. Компетентність цього аналізу вражає: народні спостереження зосереджені на рівні фонетики, лексики, носії мови фіксують асимілятивні процеси зі словацькою, польською, а також з українською мовою в прикордонній зоні, уточнюють напрямки міжмовних впливів, роблять висновки щодо ритмомелодики окремих говірок, дають суб’єктивну оцінку ступеню їх диференціації, розмірковують про зумовленість

стану мовної системи історією народу, прогнозують шляхи розвитку мови. Послугуються при такому аналізі народною термінологією: *бесідують твердо або м'яко, затігають, гварят як шпівують, великий розділ / маленькі розділики*. Приклади нестимульованих і стимульованих народних лінгвістичних міркувань:

Нестимульований аналіз говірки	Стимульовані реакції Чим ваша говірка різниться від говірки сусіднього села?
<i>Бо ту бесідують на 'у', а я – 'і', бо ми так інакше затігали, на кожному селі інакша речь, інакше затігають.</i>	<i>Кожний має свій деякий присвук, котрий є типічки про той його село, але деякий великий розділ межи тим не є.</i>
<i>На Маковиці ту бесідуємо твердо, а як вийдете на Снинську долину, там уже м'яко бесідують: робить.</i>	<i>Деколи було вещей чути таких старих слов, а тепер вещей уж словацких слов.</i>
<i>В языку не найдете декотре вирази зато, же русини не потребовали такий вираз. У нас мами вирази, што було споено з роботов. Але на таке, як прийдете на уряд, требало би што повісти – на то не бил вираз русинський.</i>	<i>Ту при границі цілим пасмом руснацька мова а й така, а й така: а й зо словенського помішано шось, а й зоз українського.</i>
<i>В селі Літманова венцей шпівують, як гварят.</i>	<i>До української ближча, як до словенської.</i>
<i>У нас 'трулі', 'картофле' у вас, ми кажими 'трулі', але 'бандуркі' гварят при Бардійові, при Гуменнім.</i>	<i>Ми повіми 'стил', они повідят 'стіл', але то сут таки маленьки тото розділики, не є сут таке велике.</i>
<i>У нас 'шніг', не 'сніг', але 'шніг', ми гварими 'шя': 'не гнівай шя', а так де гварят 'ся'.</i>	<i>Ми подля таких декотрих слов знами то, где камюнчан, то орябінчан, де літманівчан.</i>

<p><i>Ми 'тваріми', а 'твaжичь' – то од поляков, поляци тварят 'твaжичь', 'мувічь'.</i></p>	
---	--

Цікавим загальним спостереженням респондентів є факт стабільності кордонів локальної мови, відсутність дифузії між сусідніми русинськими говірками. Навіть якщо відстань між селами незначна, 3 – 5 кілометрів, навіть за умов сучасних активних контактів сусідніх сіл, – говірки не мають тенденції змішуватися, мовці виявляють опірність до асиміляції. Власну говірку детермінують топонімом (*якубяницина, по-цернинськи, по-літміновськи*): *бешідуєми своїом, церницьком; нас учили баба, дідо по-нашому, по-орябінськи; мам тверду оригінал нашу якубяницину, як ше гварило гу нас, як ше не гварить ніде інде.*

Респонденти знають особливості рідної та чужих русинських говірок, та в мовній практиці виявляють стійкість свого локального мовного коду: *Другі ці камючани або орябінці вони тварят своїм речом, я гварю своїм речом, ми фурт гварими по-своєму. Нігди ше нікому нікт не приспособує. Ті -ва або -ла – кажди гварить своїом родном материнськом речом. Кедь десь поїду, кедь то руснаки – я тварю фур по-якубянськы.*

Лінгвістичні рефлексії мають оцінний компонент. Усвідомлення мови як важливого способу національного самовияву стимулює мовців до оцінки спостережених фактів, спроб вмотивувати зміни в мовній системі й відповідно схвалити чи не схвалити вживання новацій у власній практиці. Персональне мовлення – це активна, творча, й свідомо діяльність з розбудови мови. У говіркових текстах об'єктивується розуміння персональної відповідальності русина за мову як найвищу цінність свого народу.

Наприклад, загально спостережений факт впливу словацької мови на місцеві говірки отримує різні оцінки. Одні мовці кваліфікують це як закономірне, неunikне явище, що не шкодить мові – це нормальний еволюційний процес, мова не може залишатися незмінною. Інші ж обстоюють позиції чистоти говірки,

заперечують збагачення лексики словакізмами, уникають їх уживання у власному мовленні й виявляють твердість своєї позиції в комунікації з родиною чи в ширшому колі громади.

Нейтральна й негативна оцінки факту інтенсифікації словацьких впливів утілені, наприклад, у таких вербальних формах. Нейтральна оцінка: *Але то бим не брав таке як важливе*; негативна оцінка, емоційність якої посилюється добором відповідної лексики (*понабірами, словічки*): *Бо повно тих таких словічок, уж ше так пословакізує... Мы набєрами того словєнске вшеляке назвы*. Обидва інформатори обґрунтовують свої позиції в раціональній або емоційний спосіб. Раціональна аргументація: *Єднак ся контактуєми. А є ясне, же взаємно ся стрічають*. Емоційно-образна аргументація небажаності явища впливу: *Кєби прабаба, прадідо стали б з гробу, аби чули, як ми дебатуюєми, та би они не розумілі, што зьми хтіли повісти*.

Для прихильників пуризму істотним є стабільність категорій ‘рід’ – ‘народ’ – ‘мова’. Ці категорії є базовими і для прихильників оновлення мови, адже в обох випадках підґрунтям формування лінгвістичних суджень є небайдужість до мови, усвідомлення відповідальності за її збереження та розвиток перед попередніми й наступними поколіннями.

Більшою чи меншою мірою лінгвістичні міркування втілені в текстах 15 з 25 респондентів. Лінгвістичні рефлексії людей із вищою освітою виявляють глибший рівень осмислення мовних питань і потребу бути причетними до процесів мовної розбудови. Якщо інформатори групи без освіти зосереджуються на характеристиці сучасного стану говірок, то у групі респондентів із вищою освітою порушуються ще й проблеми кодифікації мови й мовного планування.

Кінець ХХ ст. позначився активізацією колективних саморефлексій, відродженням народної самосвідомості, осмисленням своєї історичної долі й місця в світі. Результатом цих процесів стало утвердження в 1995 р. єдиного загального літературного різновиду мови, за кваліфікацією самих русинів постав «русинський язык кодифікований». Оскільки мова для русинів Словаччини

є найголовнішим чинником народної єдності, то її кодифікація стала важливою подією для всіх. Ця тема надзвичайно чутливо переживається в суспільстві досі, адже корегування ззовні зазнав базовий маркер ідентичності.

Рефлексії мовної стандартизації характеризуються критичністю аналізу, емоційною напруженістю, водночас конструктивністю. Як уже було зазначено, цей рівень мовної екзистенції осмислено в текстах людей з вищою освітою. Русини усвідомлюють кодифікацію як вищий рівень консолідації русинської громади й нові можливості для прогресу сфер освіти, літератури, масмедіа, культури, водночас визнають проблемність цього процесу. Конструктивна критика здійснюється в таких аспектах: рівень лексики (предмет критики – архаїчні одиниці), необґрунтованість вибору говірок, що лягли в основу кодифікації. Наприклад:

Предмет критики	Аргументи
- архаїчна лексика	<i>Много архаїчних слів там є, а тото слóва ся уж в говорений мові не хоснувуть, ми їх не хоснуєми [...], а в словниках тото слова суть.</i>
- необґрунтованість вибору говірок, що лягли в основу кодифікації	<i>Кодифікував його тоте професóри. Скедь він похаджав, тен свій край уж дав до кодифікації, а ми розправляєм по-нашому.</i> <i>Наш русинський язык кодифікований є поставлений на основі речі людей, котрі живуть у Пихнях або й в Осадним. Ми ту, у Кленовій і Кальній Розтоці говорими кус інакше. Про нас то є кус тяжчий язык, ми ся мусіми ту кодифіковану форму учити, учити до слова.</i>

Суспільна дискусія щодо кодифікації є гострою: з одного боку є міркування, що «без кодифікованого русинського языка каждый би сі бесідовав і пісав, як хоче, а о то нам не йде», з другого, – констатація того, що «наш кодифікований язык не любиться каждому, не про каждого». Але мовці не

обмежуються висловленням критичних зауважень чи просто емоційним несхваленням. Свідома позиція активного учасника процесів розбудови русинської громади стимулює аналіз ситуації, що склалася навколо стандартизації, і пошук шляхів раціонального розв'язання гострих питань.

Теоретизування щодо оптимізації процесів стандартизації перебувають у площині народної ментальності та раціоналізму:

Пропозиції	Цитати
- за основу взяти мову творів Александра Павловича, котрий в XIX ст. витворював загальний варіант русинської мови на народній основі	<i>Кєди б я кодифікував язык, я би розобрав твори Павловича [...] Його твори розібрати, а подля того кодифікувати язык. Бо Павловича читав цалий народ, таже тото би било найсправніше.</i>
- розширити коло говірок, що кладуться в основу	<i>Із каждого села вибирати деякі слова, а зробить ся такий як сумарум. Найчастіше слова ся будут поуживати до того русинського языка.</i>
- перенести обговорення зі сфери суспільної до сфери наукової лінгвістичної	<i>Лінгвісти суть на то, жеби тото порешили, бо ми розумєми в чомусь іншому, не в лінгвістикі. Мені тяжко повісти, чи має там бити 'ї' чи 'ы'.</i>
- бачення причин складності процесів унормування мови	<i>Наш регион, де люди хоснують русинський язык, є дуже великий і ділиться на різні області, і каждый тот край має свій регіональний язык – не думам собі, жеби ся дало так зробити, жеби тот кодифікований язык был про каждого.</i>

Так само респонденти виявили готовність до рефлексій з приводу назв рідної мови: ‘русинська’ / ‘руснацька’. Суб’єктивні розмірковування були спробами гармонізувати мовний факт, уявлення про нього і номінацію. До цих міркувань одночасно залучається аналіз етнонімів ‘русин’ – ‘руснак’. Отож розмежування понять *русинська мова* і *руснацька мова* здійснюється за критерієм усне / писемне мовлення:

Яка різниця між поняттями русинська мова і руснацька мова?	
назви позначають ту саму мовну систему, різняться формою побутування: усне мовлення – <i>руснацька</i> , писемне – <i>русинська</i>	<i>Руснацька – то так ся бесідує, але спісовна є русинська, а тоты старші люде, вони не знавут, же спісовно же є русинська.</i>

Народна філологічна думка осягає співвідношення зовнішньої й внутрішньої форм етнономінацій ‘русини’ / ‘руснаки’. Але вмотивування має варіанти: розмежування здійснюється а) по лінії усне / писемне мовлення; б) за принципом офіційне – неофіційне вживання. Один респондент коректним вважає лише етнонім *руснаци*.

Народне вмотивування етнономінацій <i>русини, руснаки</i>	
писемна форма / усна форма	<i>Подля мене є фур тото істо, лем русин – то таке, як спісовни назов, а вже ту фур зьми бесідовали, же то суть руснаци.</i>
офіційна назва / розмовна назва	<i>Русини нас волают, а й так сленгово руснацы.</i>
лише <i>руснаци</i> коректна назва	<i>Мені родичі написали українську національність, якби була руснацька – під моментом, а русинська – я не визнаю.</i>

Побутування русинів як національної меншини у Словаччині в оточенні чужомовного культурного, економічного, державного життя визначає актуальність питань впливу мови титульної нації на русинські говірки. У наративах увага фокусується як на фактах проникнення словаків до русинських говірок, так і глобальніше – на питанні асиміляції народу.

Вплив словацької мови на лексичний рівень є очевидним для мовців. Цей факт загально визнаний і здебільшого кваліфікується як закономірне явище постійної міжмовної взаємодії, хоча є прихильники думки, що цей вплив треба стримувати й мінімізувати.

Більший резонанс викликає питання конкуренції рідної мови і словацької в лемківській суспільній практиці. Респонденти визнають, що активна частина громади (русини молодого й середнього віку) все частіше обирають словацьку для соціальної і професійної реалізації. Такий прагматизм вважається адекватним факту існування народу в кордонах чужої держави (*Дома по-руснацькы, а в роботі по-словенськы*).

Але перехід на словацьку мову в родинному колі чи в мікросоціумі не схвалюється або засуджується. Емоційність, подивування, несприйняття й настанови-застереження – такою є реакція, утілена в текстах: *Много людей в моім віку, котры уж у селі бесідиют лем по-словенськы, бо чулам і таке: «На Словенську – по-словенськи»; Мами а й у селі: матір русначка, отець руснак, але діти по-словенськы. Не знам од чого то. Але є то наш кодум, мами тото дітей ку тому вєсти, жеби тот язык знали; Люди уж на то не дбают так же прости, што тераз: «Та, будєми говорить по-словенські» – не є тото, штоби то мало быти.*

Водночас русини визнають, що такі прикрі ситуації не здатні похитнути основи ідентичності всього народу. Такі родини є, але загальна тенденція інша: русини шанують рідну мову, культуру, свідомі й горді своєї тожсамості.

Оскільки ситуація не є загрозливою, русини допускають гумор, моделюючи у своїх розповідях сучасний простір словацько-русинської комунікації: *Мами нерусинські села доокола, так же юж кедь обрав*

з нерусинського села, ну та уж так, але то та невіста або жять, кедь прийшов, то ше научим по-русинськи. А тераз наопах: кедь обере нерусина собі, то цала родина ша учить по-словенски, та, як він розправя. Двадцать люди йому ша пріспособят. Цей фрагмент наративу інтонований іронічно-гумористично.

Русини самокритичні, усвідомлюють недостатню послідовність окремих представників своєї спільноти в питаннях етнонаціональної тотожності, прямо говорять про це, але це не заперечує переживання приналежності до єдиного культурно-етнічного контексту й органічність взаємної симпатії між членами спільноти, що базується на спільній народно-мовній ідентичності.

Взагалі конструкціями-детермінаціями ідентичності тексти пронизані: *Я єсьмь русин, русином буду; ми ту русини так то зьми мали; ако же я є русначка; ми як руснаци; не мами за шо таньбити, же зьми руснацы; наше предкове русини; бо ми зьми русини.* Велика кількість етнонімів у якості основних і принагідних відомостей засвідчує важливість цієї інформації в продукуванні тексту про особисту екзистенцію і в контексті народно-суспільного життя, пріоритет цього маркера самоідентифікації, твердість позиції, що транслюється іншим учасникам комунікації.

Свідомість, центральність, стабільність таких одиниць ідентичності, як ‘народність’ і ‘мова’ виявляються у спосіб взаємної трансляції ціннісних домінант від старшого покоління молодому і навпаки – від молодого до старшого:

Старше покоління		Молоде покоління
<p><i>Я мам внуків, вони по-словенськи бесідують, але я їх учу по-руснацьки, я гварю: «Пам'ятайте, же мати, ойца, нянька-руснака, жеби знали і по-руснацьки. Не забувайте своє нарече».</i></p>	→	

	←	<i>Син кричить, же «Мамі, не бесідайте з онуками по-словенськи, а бесідайте по-руснацьки, в мене дома говориться лем так».</i>
	←	<i>Вона (дочка) в роботі в Кошицах, а вона буде зо мнов бесідувати по-руснацьки, ми телефонуєми. А я гварю: «Симонко, дехто й подивує, шо по-руснацьки бесідуєш, там кошичани», ну знаєте. А вона гварить: «А шо я ся маю ганьбитись за русинцину? Я як бесідуву, так бесідуву».</i>

Стимульовані конструювання власної ідентичності виявляють у текстах активізацію емоційно-чуттєвої сфери носіїв мови. Відчуття душевного спокою, тривоги, естетичні переживання синхронізуються з відтвореними у мовленні картинами сучасного мовного простору чи гіпотетичними сценаріями майбутнього життя рідної говірки. Приклади персональних переживань у міркуваннях про мову:

Персональні емоції, втілені в міркування про мову	Цитати
спокій	<i>Єм спокійна. Я ся думам, же русинський язык не зникне, фур ся ним буде бесідувати.</i>
жаль	<i>Шкода, єжеби такий язык зникнув.</i>
естетичне задоволення	<i>Як в школі діти меджи собов по-русинськы бесідуот декотрі – такой шумно то!</i>

біль, страх	<i>Біда, же ся побоюєми, чи будєми за якийсь час існувати або ся стане з нами тото, як ся стало в Румунії зоз частьов русинів, оні бесідують по-румунськи.</i>
-------------	--

Отже, осмислення мовно-етнічної приналежності – це активна площина, у якій здійснюється конструювання ідентичності лемка Словаччини. Колективна мовна особистість – це людина, що визнає рідну локальну мову вищою цінністю, усвідомлює її значення для неперервності існування народу й гарантування його розвитку; творчо вживає мову для самовиявлення в русинській спільноті; осмислює процеси мовної розбудови й долучається до них.

2.2. Історіософія як вимір вербального моделювання образу народу в наративах лемків Словаччини

Конструювання ідентичності в наративах сьогодення шукає опертя в історичному фактажі. Колективна свідомість знаходить у минулому події, що унаочнюють причиново-хронологічну послідовність формування тожсамості народу і стверджують його самобутність і самодостатність в історичній тяглоті.

Засобом вербального моделювання образу народу й себе як частини народного організму є історично значущі особистості Александра Духновіча й Александра Павловіча – активістів культурного й мовного відродження русинів у ХІХ столітті. У різний спосіб ці персоналії залучені до рефлексій дев'ятьох респондентів. Рецепції духовної спадщини народних лідерів є творчими й динамічними: цитування, апеляції як до авторитетів у сучасному мовному плануванні, оцінка їх історичного значення для духовного життя народу.

Наприклад, цитата з поезії Духновіча вживається як готовий до застосування штамп національної детермінації; творчість обох митців слова визнається загальнонародною духовно-культурною спадщиною:

Цитування як засіб ідентифікації	<p>– <i>Ви в паспорті записані словаком?</i></p> <p>– <i>Гей.</i></p> <p>– <i>Але ви русин?</i></p> <p>– <i>«Я русин єсмь і буду»</i> (цитата з поезії Духновіча)</p>
Оцінка значення спадщини для духовного життя народу	<p><i>Ми худобне, але мали зми вотців добрих, мали зми взори. Найвєчше наше русинське будітелі Духновіч Александр і Александр Павловіч.</i></p> <p><i>Кажут, же чом така тота руснацька співанка файна? Мала файну основу. Духновіч, Павловіч – то билі люди, котри далі тому основу. Они пісали тото, што народ любіл. Народна пісня достала такий фундамент літеральний, квалітний, людський – і тото ся несе з нами.</i></p> <p><i>Духновіч написав перший русинський буквар, ну а так зачали шє учіти діти.</i></p>
Залучення до сучасних процесів розбудови мови	<p><i>Його твори розібрати, а подля того кодифікувати язык. Бо Павловіча читав цілий народ, таже тото би било найсправніше.</i></p>

Детермінуючи тяглість народного життя образами Духновіча і Павловіча, автори текстів стверджують собі й адресату потенційно сильний національний духовний ресурс.

В усних текстах окреслення кордонів своєї національної ідентичності посилюється, коли предметом спогадів стають історичні маніпуляції різних політичних чи заангажованих громадських сил. Посилення радянського впливу в Європі у 50 – 60 роках минулого століття передбачало серед іншого ослаблення

національних ідей у країнах соціалістичного табору, до яких входила й Словаччина. Русини відчували ці процеси на собі у форматі українізації, що тривала аж до 1989 року.

Вербалізована картина життя того періоду – це спотворення русинського мікросвіту, насамперед шляхом посягання на національну ідентичність. Формувалася гостра суперечність між фактом нівелювання ідентичності русина Словаччини і його базовою життєвою потребою бути самовизначеним у системі національних координат: *Нянько собі написав русинську народність, не словенську – русинську, так му поведлі, же жадної... лем українська або словенська. Так дав словенську. Так нас русинув тискали – будеш або словак, або українець.*

Русинам нав'язувалися інші концептуальні одиниці для категоризації світу, ніж були досі. Ця деформація когнітивної сітки свідомості фіксується в текстах у спосіб змалювання нових абсурдних алгоритмів самоототожнення: замість формули «Я ототожнюю себе зі своїм і я відмежовую себе від чужого» маємо формулу «Я ототожнюю себе з тим чужим, яке мені меншою мірою здається чужим».

Це, насамперед, вибір русина між статусом *словак – українець*: у контексті намагань ідентифікувати народ з українцями русини де-юре робили вибір «*краще буду словаком, ніж українцем*»; бувало й навпаки, хто суб'єктивно відчував більшу загрозу злитися з титульною нацією, словаками, ті ухвалювали рішення назватися українцем: *До того часу власне было лем дві колонкы: [...] українська народность а словенська. Руснацы, котрі ся не хотіли голосити українцем, бо чули, же то є чужа речь про них, то значить ся гласили за словаків.*

Фрагменти текстів, що містять історичні факти про спроби нівелювати русинську ідентичність, доходять межі комунікативної делікатності й набувають посиленої експресії, пейоративних конотацій, що об'єктивовано в неологізмах, розмовно-вulgарній лексиці, градації експресивних, емоційних та оцінних синонімів. Наприклад, суспільні наративи, метою яких було заперечити

окремішність русинського народу, марковано вульгаризмом *гавкати*: *гавкало на нас, хто ви такі, селюки*.

Категоричність оцінних суджень фіксуємо стосовно етноніма *русин-українець*, що, за переконанням респондентів, є відвертою маніпуляцією. Утілюється ця категоричність в уїдлих лексичних новотворах за аналогією до композита *русин-українець – маляр-поляк, словак-поляк, пес-мачка, мачкопес* (тобто *собака-кіт, котопес*): *Вимишліли собі, я то волам мачко-пес, – русин-українець. Ну, то якби було словак-поляк – ну як то? Так не є. Онi поуживают термін русин-українець! Кеди єсть русин, то будь русин, кеди єсть українець, то будь українець*.

Етноніма ‘русин-українець’ у картині світу русинів Словаччини немає: русинська інтелігенція відкидає цю номінацію як штучну й образливу, а пересічні русини, які віддалені від суспільного діалогу, взагалі не знають такого етноніма, бо з діда-прадіда звать себе руснаками або русинами.

У смисловій організації текстів бере участь протиставлення свого, русинського, і чужого, українського: *Мы не хочемо мати, руснацы, український національний театр; на радіо было лем по-українськы, але дость того, же зьми українське тото слухали, давайте да што по-русинськы; школи теж были українські ... нас учили о чужих писати, нас учили все о чужих, а тото, же ми мали своїх, то тото в школі нас ся не учило*.

В опозиціонуванні свого, русинського, і чужого, українського, водночас вимальовуються інші образи, що стали історичною першопричиною етнічної асиміляції – образи Москви і Сталіна: *По Другій світовій вóйні вийшов приказ Мóскви, же з русинів зробили в пядесит другім року українців. В пядесятим другім заказалі, зрушили цалком русинську культуру, зробили український музеум. Наша культура преишла, же то є українська культура, бо так Сталін розгорнув*.

Нівелювання русинської ідентичності в другій половині минулого століття позначалося на знеособленні духовної й матеріальної культурної спадщини народу. Фабула оповіді однієї респондентки про перетворення русинських музеїв, шкіл, театрів на українські супроводжується конструюванням

емоційного тла, експресія якого поступово наростає адекватно збільшенню вербалізованого фактажу, від нейтрального через емоційне до розмовно-грубого:

відносно нейтральний тон	емоційно посилений тон	розмовно-грубий
<i>страшно неприємне для нас/ неправда →</i>	<i>страх/ страхіття →</i>	<i>брехня</i>

Музей ми мали, [...] розуміте, яка страшна неправда, і як нам є то неприємне, же шитке артефакти в тім музеї ся находять зоз наших русинських сел [...], але назване це є як українські експонати. [...] Ми в школах учили українську мову. [...] Але яке страхіття, який страх то є подумати теперька, же ми зьми по-українськи нашим глядачам зо сцени грали, а наприклад, мої родичі николи по-українськи не говорили. [...] То гварят, же музей український, же тота хыжа не є зоз мого села Виравы, але же то є з українського села Вирава – так як є то? Прості то брехня.

Експресивні компоненти, емоційне інтонування тексту спрямовані на адресата, покликані гарантувати зчитування закладених автором інтелектуальних й емоційно-чуттєвих смислів.

Орієнтування текстів на слухача, зацікавленість в ефективності комунікації мовці виявляють у спосіб фрагментарного переходу з русинських говірок на мову інтерв'юєра, українську. Таке переключення відбувається в місцях, де, на думку мовців, міжмовна омонімія може спотворити розуміння змісту, й інформація в її деталях не буде правильно інтерпретована. Наприклад, під час міркування про мовну практику в русинській родині респондент русинське слово 'родичі' (укр. *батьки*) уточнює спочатку по-русинськи описовою конструкцією 'муж і жена', а потім перекладає українською 'батьки': *Дитина [...] русинський язык [...] дома чує, кедь чує, кедь родичі, муж і жена, батькы, не бесіднують по-словенськи. Усе це говорить про потужний комунікативний замір: транслювати стійкість своїх переконань, не допустити хибного зчитування інформації про основи народної ідентифікації.*

Сумніви в історичній окремішності народу, що побутують в деяких колах суспільства, персонально вразливі. Комунікативні одиниці, що конструюються під час продукування текстів, демонструють цю вразливість, водночас спротив таким світоглядним позиціям, і ресурси для аргументації лежать в історичній площині: *Много говорят, же ти русини пришли ту, як колонізація валахів а пастерів. Але ні. Ту ще за оних часів словяни білі хорвати ... Ми зьми ту корінний нáрод – одниколи ни пришли! Приходили до нас.*

Мовець використовує прагматичний потенціал епіфори, щоб посилити виразність твердження про міць і непохитність національного духу, що не раз зазнавав в історії випробувань:

Яка ж была силна мадяризація – а ту ж ми!

А были й пренаслідоване і церков, і языком – але ту ж ми!

І як закономірне явище, що впливає з тривалої історії, позначеної випробуваннями народного духу, респонденти представляють відновлення чисельності русинів, і в деяких текстах цей факт представлено в пафосний спосіб, адекватно ступеню національної гордості. Особливу наснагу різні мовці конструюють, зокрема, ресурсами фразеології, у спосіб градації смислових чи емоційних одиниць: *Перепис населеня нам повів о тім, же ідемо гори; Русини якби наново ся народили, была дана возможность приголосити ку своєї народности; І зразу русини почали знаходжати, обновлювати, об'явлювати; Сім тисяч русинів, пак було штернадцять, двадцять чтирі, а теперька їх шістдесят шість тисяч. Та нас більше!*

До історіософського осмислення своєї ідентичності залучається категорія зрада / відступництво. Ці рефлексії персоналізовані відповідно до глибини індивідуальних переживань і потреби їх висловити, водночас виявляють загальну тенденцію мовленнєвої реалізації: категоричність оцінки, комунікативну нетолерантність й експресивність, що матеріалізуються у відповідному смислового й емоційного навантаженні фразеологічних, лексичних, синтаксичних, стилістичних конструкцій. Потенціал мовної особистості в таких контекстах реалізується яскраво.

Йдеться про об'єктивізацію ситуацій, коли деякі русини схвалювали культурно-етнічне злиття з українцями. Персональне трактування зради опосередковане паремійними образами віровідступництва, причому мовець посилює свою емоцію, вживаючи в одному контексті варіанти того самого фразеологізму: *Потурчений гірший од турка. Яничар гірше од турка.* Неприховану зневагу містить вживана номінація *запроданець*. Посилює експресію метафоричне вживання слова *бордель* на позначення дій функціонерів-русинів, які, на думку опитаних, маніпулюють етнонімами, порушуючи систему морально-етичних народних принципів, в основі яких вірність національним інтересам: *Мами таких русинів, што они были за українзації на функціях та тераз шя тримут яко же українці, але робят бордель, милят люди, тягают народ.*

Експресію, нагнітання, максимальний вираз несхвалення і свою рішучість мовці втілюють у наказових конструкціях: *ти кедь маш деяку силу, деяку моц, ти не роб, не тягай народ, не кояжи тото народи. Ти можеш за себе повісти, што хцеш: я ем чех, але не поведь нам на цале село, же тото суть чеське.*

Респонденти виявляють творчу, свідому мовну особистість, яка передає власну думку оригінально, в привабливий чи непривабливий, але в будь-якому разі образний експресивний спосіб. Такою, наприклад, є індивідуалізація, що виявляється в мовній грі з чужою метафорою. Метафорично мовно оформлене твердження щодо ігнорування кордонів ідентичності (висловлення «*русини – це гілка на українському дубі*») уїдливо прокоментоване: русини не відчують себе гілкою, вони є народом. Дослівно: «*Русини суть гілков на українському дубі*». *Де? Русини самі себе чувуть, же не суть гілков, але же то є самобытний автохтонний народ.*

Отже, залучення давньої чи ближчої історії до фабульної основи текстового конструювання ідентичності допомагає ствердитися авторам наративів у світоглядних позиціях, побачити своє глибоке коріння, знайти зразки національної гідності в минулому, провести паралелі з сьогоденням. Так як і на мовному рівні самоідентифікації, так і на рівні історичному носії лемківських

говірок Словаччини демонструють колективну відповідальність за збереження базових народотворчих категорій. Вони роблять рішучий вибір у не завжди сприятливих для розвитку народу суспільно-історичних умовах.

2.3. Віросповідання як націєтворча категорія лемків Словаччини

До комплексу параметрів самоідентифікації належить осмислення релігійної приналежності. Цей вимір життя лемків у Словаччині не є однорідним, однаково поширеними є греко-католицька і православна віра, навіть у межах одного села або й родини. Серед респондентів 9 є православними і 16 – греко-католиками. Різна віра не є критерієм поділу на чужих та своїх, не шкодить відчуттю етнічної єдності та взаємній симпатії: *У яку церкву ходите? – У православную. В нас каждый має свою: греко мавуть свою, православні свою. Межи собов не гніваєми ся, єдні до другої церкви пуйдеми. Не є так, жеби єден другим погорджував. А й тут греко-католичка, горі греко-католичка – ми бесідуєми, нам то не робить жадні проблеми.*

Але в цьому створеному й одноголосно задекларованому суспільстві релігійної толерантності все ж виявляємо в деяких текстах ностальгію за єдиним релігійно-культурним простором, причому цей простір може бути різним: у деяких населених пунктах шкодують за цілісністю греко-католицького формату життя громади, в інших за православієм, ключова позиція – шкодують за тим, що було первісним, консолідувало громаду й відмежовувало від словаків: *Святки ми мали так, як православні ... ми ту русини так то зьми мали, бо інакше на Словенську було. Но тепер уже зьми: єдна родина греко-католики, другі православні.*

У рефлексіях про релігійну приналежність важливішим є виявлення відчуття генетичної спорідненості з предками, якої б вони віри не були. Найвиразніше це оприявлено в міркуваннях наймолодшого, 19-річного інформатора: *Я єм греко-католик, але по дідові є православний. Так що у нас швята по-новому а й по-старому. Але я є всецей заміряни на ту православну віру.*

Проілюстровано оригінальну модель самоототожнення: *я греко-католик, але більше орієнтований на православ'є, бо православним був дід*. За цим стоїть прихильність до успадкування екзистенційного мікросвіту, наповненого духом предків. Свідомість віруючого тяжіє до тих стереотипних поведінкових і світоглядних моделей, що були сферою релігійного життя предків. Індивідуальна релігійна ідентичність конструює себе в контексті духовного життя роду, ця ідентичність не є фіксованим утворенням, вона є площиною активних рефлексій.

Спільною особливістю для різних релігійних світоглядів є їх формування рідною мовою, творення на національній основі, у контексті колективних морально-етичних правил. У діалектних текстах втілена теза про зумовленість релігійної ідентичності русинськими говірками. Тільки рідна мова має надзвичайну красу чи то в православній, чи в греко-католицькій церкві й силу впливу на почуття вірянина, його релігійно-художню уяву: *Я ту ходилам, наприклад, до Пряшева до церковей і по-словенськы, шо були, але то нігди не буде тото словенське слово в церкві, як тото, шо ми діти зьми ся научили, баба научила «Отче наш», нігди то не буде таке, як по-словенськы. Так то не будете переживати; Я вам повєм, же найшумнейша в церкві омша по-нашому, найшумнейша, як шпіват, і тото голос, барз шумна*.

Зовнішні чинники не сприяли витворенню монолітного релігійного середовища носіїв лемківських говірок Словаччини, але при різних конфесійних параметрах спадковість віри в межах родини (або в межах ширшої громади) й опосередкованість духовного світу віруючого рідною мовою залучаються до процесів самоідентифікації.

2.4 Специфіка моделювання актуальної й реконструйованої ідентичностей лемків Угорщини

Матеріалом дослідження слугували тексти, записані в двох населених пунктах Угорщини: Komlóska, Múcsony. Кількість інформаторів – одинадцять. Гендерний, віковий, конфесійний параметри такі:

Чоловіки	Жінки
4	7

Віковий діапазон 26 – 85, а саме:

26	58 – 60	61 – 70	71 – 85
1	2	3	5

Освіта	Без освіти
1	10

Усі респонденти є греко-католиками.

Komlóska, Múcsony – села, де історично концентровано проживали носії лемківських говірок. Етнонім, що мешканці громад уживають для самовизначення, – *русини*. Свої говірки детермінують номінаціями *руська/русинська бесіда* або *руський / русинський язик*. На сьогодні Komlóska й Múcsony вважаються селами Угорщини, де чисельність русинської громади є найбільшою. Та фактично ця спільнота не є чисельною. За суб'єктивною оцінкою респондентів обох сіл, людей, які так чи інакше визначають свою приналежність до русинської народності, близько двадцяти осіб старшого віку. Та й в усій Угорщині, за висловами нараторів, «*три – чотири валали суть, де бешидують іщі, але уж лем стари*».

Віднесення себе до русинського етносу базується лише на факті походження з русинських родин, сьогоднішня ж життєдіяльність русинів Угорщини не має національного культурно-мовного тла. Усі респонденти засвідчили, що в русинськомовному просторі жили навіть не покоління їхніх

батьків, а покоління дідів. Наступні ж генерації через етап двомовності зараз сформували угорськомовний простір на суспільному й родинно-побутовому рівні. Деякі з інформаторів уже впродовж десятиліть не мали навіть епізодичної мовної практики русинською. Рідна мова предків зараз не виконує комунікативної і мислетворчої функцій. Конструювання текстів має значні труднощі, русинські лексика, граматики у структурах свідомості не є активними, синтаксичні одиниці оформлюються спрощено-схематично. Наприклад, іноді їх творять опорні іменники та дієслова: *Йіс, древо а й камінь ... Продали. Бики, корови, віз, поклали везти на другий стран; Млеко робілі зьми, давали людзе, пришли, однесли; На Крачун щедровать іде, іду, дзеці, жени, хлопи шпівали.*

У формуванні думки головну роль відіграє угорська мова. Русинською говіркою вербалізується інтенція мовця, що попередньо у внутрішньому мовленні була оформлена угорською. Переключення мовного коду властиве всім текстам і має такі особливості:

1. Заміна русинського слова, частини речення чи фрагмента тексту угорськими, коли відповідна лексика, граматичні й синтаксичні моделі не активізуються миттєво в пам'яті: *чловек ходіл по нашим **орсагу** (країні)*. Щоб подолати комунікативний дискомфорт, мовці іноді вдаються до описового звороту після вжитого мадяризма: ***unokák** – мам дзівка, у дзівки венкиий хлопец і малий* (тобто внуки).

2. Послідовне вживання угорського слова й одразу русинського, очевидно, коли русинський еквівалент майже одночасно пригадується: *моя **sakta**, моя робота; мой **fiút**, син.*

3. Угорські лексеми слугують посередником між інтерв'юєром і респондентом. Почуте українське слово респондент перекладає угорською, сигналізуючи в такий спосіб, що слово розпізнане. Мадяризм у такій ситуації постає засобом валідності:

- *Раніше бесідували по-русинськи?*
- *Раніше – **korab**, знам, знам.*

4. Інший вид взаємодії кодів: інтерв'юєр і респондент ведуть діалог кожен своєю мовою:

– *Вам шкода?*

– *Kar, kar, igen.*

Русинська мова давно перестала бути чинником згуртування народу. Усунення з народної екзистенції рідної мови зумовило трансформацію духовно-культурного простору, стирання етнічної самобутності, масову асиміляцію з угорцями.

Картину цілісного життя народного духу й мови респонденти можуть тільки реконструювати у спогадах про події минулого. І в цих ретроспекціях емоційно, експресивно, образно, чуттєво конструюється самобутня ідентичність русина, але русина, що жив за два покоління до них. Об'єктивується цей образ такими концептами-ідентифікаторами:

1. Єдність мовного простору: *давно таді люди було повно, у виниці робили, бешідували по руські, і молодші, і старші, лем по рускі.*

2. Зв'язок поколінь (через мову, працю, трансльовані віру, мораль): *Пред тим діти баба ховали і дідо і знали тільки по-руськи; дідо научили нас і Богу молити; маленькі діти радували зьми, же можеми помочи мамічкі а й діду.*

3. Позитивність емоційно-чуттєвої сфери: *радували зьми же жиєми; радоство било, же робили; барз добре зьми шя чули як діти; добрий живот був; шпівали зьми вельо; добре було, радували зьми, што же діти до єдна можеми статки пасти.*

4. Традиції, зокрема гастрономічні: *галушки так було добрі їсти зоз сиром, зоз капустом – тото русинське; од свекри ше научила, же яка трава добре до левецику положити, ту нігди не знають, то лем русини знають; їдло таке варили, як русини давно принесли; варими, як русини.*

5. Згуртованість громади: *кеди єден не мали, то давали зьми хліба єдно другому; родіни вельо помогали одні другому; а бардз дужо людзі станулі а бешєдовали; добре було, кеди ми ще малі були сон, дужо людзі станулі а бешєдовали: но чьо то єст, чьо єст; кукурицу требао ламать, робили зьми,*

же дзевет ту пришли, робілі зьми кукуріцу, а кедь уж докльчїлі, ішли до суседа і там поробили – так робили людзе, тєраз нє.

6. Органічність і гармонійність цілісного мовно-національного життя, що вербалізовано в мрійливо-романтичний спосіб – дощ падав, сонце й хмари віддзеркалювалися в річці, русини молилися Богу по-русинськи, бачили сні «по-руски», горнулися один до одного, раділи життю: *Шумний живот був, радували зьми, шо живот, дівчата, хлопці – вишиткі. Добре було, же падало диждь, модлілі требало, в рекі йшли хмари, слонічко, по-руски їм (дідам-прадідам) сніло лем.*

Реконструкції картин русинського життя як цілісні смислові одиниці у структурі текстів закінчуються висновком-проекцією на сьгоднішнє життя. І це констатація кризи національної духовно-мовної субстанції: *робили так людзе – тєраз нє; нє такий уж валал, недобре идзе; бешїдували по руські і молодші, і старші – змерли, вишиткє змерли, тєраз не бешїдуєми; пред тим у церкві по-русинськи була служба, але тот піп, што ту є, цалком маляр; вишиткє билі до єдна – юж так нема; могли б зьми по-руськи бесїдувати – не бесїдуєми, недобре; же швіт тейо обернув шє, зато не бесїдуєми, бо не зьми тельо до єдна, як пред тим: кеди були і менші, векші, і старі жєни, лем по-руські бешїдували.*

Осмислєння втрати разом із мовою важливого духовного підґрунтя існування народу знаходить продовження в скептичних міркуваннях про спроби відродити «руську бесїду», що ініціюються громадськими організаціями. Вивчєння говірок молодим поколінням сьгодні рєспондєнти кваліфікують словом *дармо* – це бачитьсє як відродження зовнішньої оболонки мови, формальнє її вживання, не підкріплєнє органічною потребою жити, інтелектуально й емоційно стверджуватисє, самореалізовуватисє в успадкованому етнічному й культурно-мовному середовищі: *Учат їх, але дармо, шо учат. Дармо знають а й бесїдують, лем не розумьят, же што то оні повєдають. Так шумнє знають бешїдувати а й шпівати шитко знають, лем не розумьят што то є; Зато требало зоз бабом, зоз дідом жити, добре було, кеди*

дітки а й молоді, а й старі, а й шитко чули, шитко виділи, мушіли чути, мушіли знати.

Якщо носії лемківських говірок Словаччини осмислюють себе в контексті власної історії, то в конструюванні ідентичності лемків Угорщини більш виразно виступає концепт ЗАБУТТЯ: *тейо зьми забули а й тейо, же швіт тейо обернув шє, обернув шє швіт; забула я уже давно; як то єст, чьо то – забула єм; забули зьми, што то, як то; не прийде мі до розуму.*

Втрата основ, на яких базується розвиток народу, спричинила стирання чітких обрисів національної ідентичності: русини називають себе угорцями й відчують себе угорцями. За висловленням одного з респондентів, якщо «*кто скаже тут, на Мадярску, што я – русин, то значить інше – мої дід, баба були русини, а не я*». Промовистими є самовизначення русинами Словаччини й Угорщини співвідношення в особистості частки свого й чужого. Якщо декотрі з русинів Словаччини де-юре є словаками або українцями (спадщина тих часів, коли не було вибору), то в розмові вони неодмінно акцентують на своєму внутрішньому відчутті приналежності до русинського народу. Натомість русини Комлошки й Мученя ідентифікують себе і де-юре, і де-факто як угорців, а такий маркер, як обізнаність з «*руською бесідою*», хоч уже й призабутою, визнають як дивну для сучасного життя громади специфічну особливість:

лемки Словаччини	лемки Угорщини
<i>Батьки записали словак, але я русин, але серце є руснацьке.</i>	– Ви русин? – Ні. Я мадяр, але знам по-рускі. То, што я знам другий язык, то моя хиба або не хиба, але тут лем мадярські зьми, русинської страни нема.
	<i>Пишуться як мадяри, а не будуть же в документах писати, што знают по-русинськи, бо нашто то?</i>

Адекватний опис фактів щодо сучасного стану етнічного русинського життя в Угорщині не знаходить свого розвитку в самостійних міркуваннях про майбутнє. Респонденти, хоч і шкодують, що повноцінне життя народу минуло назавжди, але не моделюють шляхів зміни ситуації: *швіт ше обернув – і все*. Констатація кризи є фінальною, завершеною думкою в тексті: *Русин не є, не є русин, як хцеш, але ти унгаріш, мадяр; Стало на мадярське; Немає де тобі постати русином*. Ця висновкова думка часом оформлена драматично, бо окреслює близький кінець існування малочисельного народу. Але той драматизм, що формально закладений в об'єктивно-смісловий зміст речення, не знаходить свого втілення в інтонуванні сказаної конструкції, відсутня напруга від усвідомлення безвиході й кінця, швидше звучить примирення з безвихіддю й кінцем: *Вигмерне тот язык, вигмерне... Гмернеми, вигмернеми помаленьку – не будуть знати, хто то був русинський хлоп*.

У мовленні не постає те, що не категоризувалося й не концептуалізувалося в колективній та індивідуальній свідомості. І тому навіть провоковані інтерв'юєром рефлексії про долю русинської мови й ідентичності русина демонструють здебільшого безпорадність, рідше – байдужість:

– Вам шкода такої ситуації?

– *Шкода, але не знам, шо робити*. / – *Недобре, але не знам, чьом*. / – *Але што з нами зробити? Ничь*. / – *Добре шя мам і так*.

Аморфність дієслівних конструкцій 'не знам', 'што з нами зробити' контрастує з енергією комплексу дієслів у текстах Словаччини, що підпорядковані конструюванню національної гідності:

Аморфність дієслівних конструкцій у текстах Угорщини	Енергія дієслівних конструкцій у текстах Словаччини
<p><i>Не знам, чьом.</i> <i>Што з нами зробити?</i> <i>Не знам, шо робити.</i></p>	<p><i>Будь русин; русини б'ються за своє;</i> <i>тримати в єдно; зьми йшли докупи;</i> <i>нікт не приспособує; я їх учу по-</i> <i>руснацьки; я гварю пам'ятайте;</i></p>

	<p><i>жеби то шановали; розправляти по-нашому; мусіми висвітлювати, ми зьми тверді а гирді на то, одкел похаджами.</i></p>
--	--

Контрастними за енергією в словацьких і угорських текстах є й такі засоби мовної взаємодії, як лаконічні конструкції. Хоч русини Словаччини схильні до розгортання думки, її деталізації, виявлення логічних зв'язків у вербалізації світогляду, все ж іноді стиль формують лаконічні висловлення. Лаконізм русина Словаччини – це прагматичний прийом посилення декларації твердості власної ідентичності, де стислі фрази концентрують максимально глибокий смисл.

Наприклад, поняття ‘русини’ в мисленнево-метамовному представленні однієї респондентки містить два компоненти:

<p>– А які вони русини?</p>	<p>– <i>Русини вони русини. Яков чоловік речов бесідує, такий є.</i></p>
-----------------------------	--

Змістове розкриття поняття не є лінійним і містить два компоненти. Перший – дефініція дорівнює визначуваному поняттю: *Русини вони русини*. Компонент формально суперечливий щодо досягнення комунікативної цілі, але він продиктований суб’єктивним авторським розумінням збалансування поняття і його змісту, бо для мовця етнонім ‘русини’ є вичерпно самодостатнім і містким. Другий компонент – *Яков чоловік речов бесідує, такий є* – це концентроване вербальне втілення абсолютного для мовця факту, що не потребує тлумачень і доказів – особистість русина апріорно опосередкована мовою.

Короткість фраз русина Угорщини – це, швидше, не всеохопність, категоричність й абсолютність судження, а нерозгорнутість думки через відсутність такого комунікативного заміру: *Преробило ше вишитко: тот язык пішов, тот прийшов*.

Протилежні смисли розгортаються й під час активізації концепту ГАНЬБА. У русинів Словаччини – це ствердження непохитності власної

ідентичності (*не смієми ся ганьбити, же зьми русины; не ганьбіми за то, кто зьми; я ся не ганблю за свою реч*), а у русинів Угорщини – визнання занепаду основ ідентичності (*ханбят ше повісти тото, же вони русини, ганьбіми ше, же забули*).

На відміну від неоднорідної картини віросповідання в Словаччині, лемки Угорщини перебувають в уніфікованому релігійному середовищі: обидва досліджувані села греко-католицькі. Та цей чинник не залучається до конструювання русинської ідентичності, швидше, він є ще одним рівнем поступового злиття з угорцями.

Участь у формуванні етнічного життя релігія брала давно, коли активною була взаємодія всіх ланок народного організму, коли *«добре було, же падало диждь, модлілі требало, в рекі йшли хмари, слонічко, по-руски їм (дідам-прадідам) сніло лем»*. У спогадах про давно минуле життя відтворюється культурологічна, експресивна, ідентифікаційна функції, що виконувала раніше віра в етнічному просторі русинів. Мовці засвідчують, що свідомість віруючих була опосередкована русинською мовою (*віра і язык било єдно*), церковні наративи довгими й глибшими (*Тот піп, што ту є цалком маляр. Тота служба не така довга, як пред тим була – побешідує, што хце, а й ідеш дому. Пред тим було й у церкві по-русинськи, так же по-русинськи, што би требало од русинських бешідувати*), а згаданий текст молитви русинською мовою зворушує сьгоднішніх русинів: (*Отче наш, іже єсі на небесі, да святиця ім'я твоє... Барз, барз знала [...] Знаш? Ти гварь. Як треба?*).

Отже, говіркові тексти лемків Угорщини так само виявляють внутрішню потребу народу бути самовизначеним. Автори наративів усвідомлюють успадковану лемківську (у самоназиванні *русинську*) етнічну приналежність, генетичну спорідненість із культурними традиціями попередніх поколінь. Мовці добре ознайомлені з типовими для лемків способами трактування світу, домінантними моделями поведінки, специфікою чуттєвої сфери, системою духовних і матеріальних цінностей предків. Але свою ідентичність вони свідомо розбудовують в напрямку злиття з титульною нацією. Мовні моделі втілення

думки демонструють раціональність внутрішніх мотивів. Формальна включеність в угорське середовище стала визначальною для етнічно-культурної трансформації й зрештою асиміляції народу. Очевидно, що гарантію суспільної реалізації й соціальної захищеності респонденти вбачають у злитті з національною більшістю.

Особливістю саморефлексій є моделювання двох ідентичностей: лемка попередніх поколінь і сучасного. Мовностилістичні засоби для зображення різних образів набувають спеціалізації. Ретроспекції гармонійного буття попередніх генерацій лемків постають у чуттєвих образах, багатих символах, експресивних метафорах. Актуальна ж тожсамість русина твориться лаконічними фразами, семантичною однозначністю тверджень, тематичною замкнутістю словника, перевагою змісту над формою.

ВИСНОВКИ

Здійснене лінгвокогнітивне дослідження механізмів моделювання етнокультурної ідентичності лемків Словаччини й Угорщини узгоджується з орієнтованістю новітнього гуманітарного знання на інтегроване вивчення об'єктів у площинах філософії, етнології, політології, соціології, прагматики, культурології.

Концепт ідентичності є одним із ключових для фундаментальних та маргінальних наук; розкриття цього концепту шляхом залучення інструментарію різних дисциплін забезпечує повноту й об'єктивність антропоцентричного методологічного простору. Сучасне науково-сміслове поле категорії ідентичності базується на положеннях про атрибутивність і спадковість певних національних маркерів, одночасне скеровування заданих вимірів суспільним і культурним тлом, а також свідому саморефлексію й творення тожсамості народу. Есенціальний, конструктивний, експресивний рівні самоусвідомлення опосередковані мовою й мовленням. Мовні знаки фіксують етнічно значущу інформацію, мовлення є діяльністю з критичного аналізу самопараметризації і водночас моделюванням цих параметрів.

У говіркових текстах лемків Словаччини й Угорщини об'єктивується осмислення й переживання своєї приналежності до соціального, культурного, релігійного, національного контексту. Протягом тривалої історії етнічна група лемків перебувала в зоні взаємодії з різними державними утвореннями, народами, мовами; територіальне поширення лемків на пограниччі трьох країн зумовило ізольованість окремих лемківських громад і сучасну їх включеність до різних суспільних і культурних середовищ.

Така ситуація стимулювала безперервні активні індивідуальні й колективні міркування щодо визначення власного місця в соціумі, окреслення системи матеріальних і духовних цінностей, що визначають буття лемків і надають їм життєвих смислів. Увага до творення власної ідентичності,

особливо в умовах анклавності, забезпечує впорядкованість мікросвіту, вмотивовує історичну місію народу, гарантує відчуття захищеності.

Наративи лемків Словаччини й Угорщини ілюструють актуальність й активність етнічних саморефлексій, хоча сконструйовані в мовленні моделі тожсамості є виразно інакшими.

Типовою поведінковою моделлю лемків Словаччини є осмислення власної національно-етнічної сутності, рефлексії щодо ототожнення себе з іншими представниками народу за критеріями мова, культура, спадковість традицій, зв'язок поколінь, колективний досвід, історія, віра. У мовленні виявляються не тільки архетипи, що генетично передалися у спадок і є рефлексивними, а й демонструється раціональне моделювання ідентичності, інтенсивна робота думки щодо розмежування свого й чужого, збалансування непорушних етнічних параметрів й неунікних дифузних елементів, активізації механізмів історичної пам'яті, забезпечення трансляції національної ідеї, моделювання майбутнього.

Рідна говірка є головним самоідентифікатором лемків Словаччини, стрижнем організації мікросвіту, ключовим компонентом осмислення власної приналежності до свого народу. Вербальне конструювання ідентичності ілюструє високий рівень свідомості мовної особистості лемка, що знаходить утілення в емоційності, оцінності, експресії, індивідуалізації мовлення під час реалізації комунікативного завдання. Серед продемонстрованих персональних мовностилістичних прийомів є гумор, гра з чужою метафорою, лаконізм, неологізми-композиції, епіфора, переключення мовного коду. Персоналізація стилю виявляє авторську інтенцію посилити вплив на адресата, гарантувати зчитування закладених автором інтелектуальних й емоційно-чуттєвих смислів.

Продуктивною моделлю вербального конструювання ідентичності в сучасних наративах лемків Словаччини є історична рецепція: події і персоналії минулого залучаються до аналізу сьогоденних реалій з метою унаочнення для себе й для адресата самотності й самодостатності народу, історичної неперервності.

До комплексу параметрів самоідентифікації належить також осмислення релігійної приналежності. Толеруючи православ'я і католицизм, лемки, однак, оприявнюють у текстах бажаність єдиного релігійно-культурного простору, детермінованого духовним життям попередніх поколінь. Колективна релігійна свідомість вірян схильна до поетизації рідної мови в церковному просторі, наділенні її магічною силою і надзвичайною красою. Як бачимо, релігійна ідентичність моделює себе в національно-мовному контексті.

Отож рідна мова, спільна історія, духовна культура становлять квінтесенцію самоусвідомлення лемками Словаччини себе як повноцінного суб'єкта на світовій історичній арені, гарантують гармонію буття й адаптацію в соціумі. Спроби порушити цей порядок наражаються на критику, рішуче несхвалення, категоричність оцінок. Залучення до мовомислення відомостей щодо модифікації лемківської ідентичності ззовні стимулює інтелектуальну напруженість, збуджує психоемоційну сферу, формує дразливу комунікативну тональність, умотивовує авторів текстів до оригінальності висловлювання.

Респонденти в Словаччині загалом виявляють спільні тенденції у визначенні структурної організації ідентичності; індивідуалізація картини виявляється у використанні лінгвостилістичних ресурсів та ступеня їх виразності, що зумовлено персональними дискурсними замірами й очікуваннями того, хто говорить.

Вербалізована модель тожсамості лемка Угорщини теж містить такі ключові компоненти, як рідна мова, спільний культурний простір, духовний зв'язок між поколіннями. Але ця картина постає як реконструкція життя попередніх поколінь лемківської спільноти. Сьогоднішні ж лемки визнають стирання етнічної самобутності, розчинення духовно-культурного простору в чужому угорському середовищі. Занепад основ, на яких базується розвиток народу, спричинив асиміляцію слов'ян з угорцями. Особливістю сконструйованої моделі ідентичності в наративах угорських лемків є наявність двох її вимірів: 1) реальної тожсамості, знівельованої й асимільованої, та 2) збереженої в пам'яті автентичної. Ця дуальність має відповідну наративну

матеріалізацію: реконструйований образ гармонійного життя мовно-національного організму втілений у посиленій експресії, поетизації, ідеалізації, романтизації народного лемківського духу; самовияв сьогоденного ж лемка твориться беземоційно й лаконічно, регламентується категоріями забуття, аморфність, фаталізм. У вербалізованих ретроспекціях ідентичності попередніх поколінь переважає емоційний вияв особистості респондентів; у творенні образу сучасного лемка – раціональний.

Моделі лінгвокогнітивного осягнення власної тожсамості, виявлені в говіркових текстах лемків Словаччини й Угорщини, у перспективі можуть бути використані для творення загальної наукової картини складної й багатосарової ідентичності сучасних лемків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти : міркування щодо походження й поширення націоналізму. Київ : Критика. 2001. 275 с.
2. Бацевич Ф.С. Нариси з комунікативної лінгвістики : [монографія]. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка. 2003. 281 с.
3. Бондаревська І. Теоретичні підходи до вивчення соціальної ідентичності. *Соціальна психологія*. 2011. № 4.48. С. 14–25.
4. Віднянський С. Щодо т. зв. «дискримінації підкарпатських русинів за національною ознакою»: аналітична довідка. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2020. С. 294–315.
5. Гаєр М. Світ Канта: Біографія / пер з нім. Л. Харченко. Київ : Юніверс, 2007. 336 с.
6. Єрмоленко С. Я. З історії української стилістики: від стилістики мовних засобів до інтегративної стилістики. *Українська мова*. 2019. № 1. С. 3–17.
7. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури: [монографія]. Київ : Інститут української мови НАН України. 2009. 352 с.
8. Жайворонок В. В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук. *Мовознавство*. 2004. № 5–6. С. 23–35.
9. Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Київ : Довіра. 2006. 703 с.
10. Загнітко А. П. Теорія лінгвоперсонології : [монографія]. Вінниця : Нілан-Лтд, 2017. 136 с.
11. Загнітко А. П. Класифікаційні типології концептів. *Лінгвістичні студії* : зб. наукових праць. Донецьк : Донецький нац. ун-т, 2010. Вип. 21. С. 12–21.
12. Йогансен М. Лінгвістична частина. *Червоний Шлях*. 1924. № 3. С.286–287.
13. Калашник В.С. Українські вербальні символи як чинник національно-культурної самоідентифікації. *Українознавство*. 2005. № 4. С. 104–106.

14. Кірсєва У. Теоретичні підходи до психологічного вивчення Я-концепції. *Психологія і суспільство*. 2010. № 4 (42). С. 111–119.
15. Кічера Н. М. Русини в етнополітиці країн Центральної та Південно-Східної Європи : Автореф. дис. на здобуття вченого ступеня канд. політ. наук: 23.00.02/ Чернівці, 2015. 21 с.
16. Козловець М. А. Ідентичність : сакральне та профанне. *Філософська думка*. 2008. № 3. С. 136–149.
17. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Концептуальний аналіз як метод концептивістики (на матеріалі концепту ЖИТТЯ в українській фраземіці). *Українська мова*. 2009. № 1. С. 41–52.
18. Кушаков Ю. В. Нариси з історії німецької філософії Нового часу. Київ : Центр навчальної літератури. 2006. 572 с.
19. Лемківський діалект у загальноукраїнському контексті /Укладачі Панцьо С.Є., Свистун Н.О. *Studia methodologica*. Випуск 27. Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2009. 158 с.
20. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Харків : Вид. група «Основа». 2009. 191 с.
21. Литвинчук О. Соціальна та особистісна ідентичність: соціально-філософський аналіз. *Наукові записки Національного університету Острозька академія*. Сер.: Філософія. 2011. № 8. С. 195–202.
22. Мацько Л. І. Мовна особистість Андрія Малишка як лінгвокультурологічний феномен національного виховання у світлі лінгвофілософії. *Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова*. Серія 16: Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики. 2013. № 20. 141–146.
23. «Медитації» Декарта у дзеркалі сучасних тлумачень: Жан-Марі Бейсад, Жан-Люк Марйон, Кім Сан Он-Ван-Кун / Пер. з фр. і лат. Київ : Дух і Літера, 2014. 368 с.
24. Наконечний В. Культурно-просвітницька політика часопису «Наш лемко». *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького*

державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія. № 9/51. 2022. С. 205–219.

25. Німчук В. Про походження українських діалектів. *Україна. Наука і культура*. Київ : Вид-во АН України. 1993. Вип. 26–27. С. 233–250.

26. Огієнко І. Історія української літературної мови. Київ : Наша культура і наука. 2004. 434 с.

27. Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей. Ч. 1 : Звучня і морфологія . Praha : Nákladem Sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi V komisi nakladatelství "Orbis". 1938. XXXII, 545 с.

URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0002582 (дата звернення: 15.10.2023) АБО

ЗВИЧАЙНЕ АБО ІНТЕРНЕТ

28. Папаяні І. В. Проблема концептуалізації релігійної ідентичності. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2009. № 1. С. 85–92.

29. Папіш В. Мовна особистість та вишукана мовна особистість як ключові поняття теорії лінгвоперсонології. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*: Серія «Філологія». 2022. № 13 (81). С. 306–310.

30. Потебня А. Мысль и языкъ. Харьковъ : Типографія Адольфа Дарре, 1892. 228 с.

31. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 332 с.

32. Радзієвська Т.В. Концептуалізація ментального простору в українській мові. *Мовознавство*. 1998. № 2–3. С. 107–117.

33. Рудакевич О. М. Взаємозв'язок національної ідентичності та культури в націотворчому процесі. *Грані. Політологія*. 2010. №2 (70). С. 155–158.

34. Руснак Н. Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів буковинських говірок : [монографія]. Чернівці : Чернівецький національний ун-т. 2009. 447 с.
35. Саварин Т.В. Лемківські весільні обрядові пісні в міжетнічному контексті : Автореф. дис. на здобуття вченого ступеня канд. філолог. наук: 10. 01. 07 / Львів, 2003. 19 с.
36. Саган Г. Роль релігійного чинника в утвердженні етнічної ідентичності русинів на Балканах. *Русин.* 2019. № 55. С. 224–240.
37. Скрицька Н. В. Метафізичні основи гайдеггерівського буття. *Scientific Journal Virtus, January.* 2018. № 20. С. 32–34.
38. Слухай Н. В. Сучасні лінгвістичні теорії концепту як мовно-культурного феномену. *Мовні і концептуальні картини світу* : збірник наукових праць. Київ. 2002. С. 462–470.
39. Смірнова О. Д. Історико-філософський аналіз понять ідентичність та культурна ідентичність в європейській філософії. *Гілея* : науковий вісник. 2014. № 87. С. 232–236.
40. Смірнова О. Д. Проблема ідентичності у людському бутті: метаантропологічний підхід. *Гілея* : науковий вісник. 2014. № 84. С. 293–296.
41. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. Київ : Основи. 1994. 224 с.
42. Українці-русини: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку : [колективна монографія]. / Київ: НАН України. 2013. – XXIX, 747 с.
43. Фабрика-Процька О. Р. Історико-культурна ідентифікація карпатського пограниччя. *Музичне мистецтво і культура.* 2022. № 2.34. С. 5–19.
44. Халюк Л. М. Змістові мотиви в оповіданнях-спогадах українців-переселенців про акцію «Вісла» 1947 року. *Вісник Національної академії наук України.* 2012. № 4. С. 51-54.
45. Циганок І. Культурологічні концепти в діалектних та художніх текстах. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету* : збірник наукових праць. Вип. 38. Ізмаїл. 2018. С. 92–96.

46. Чаплик К. Екзистенція лемківських переселенців в умовах сучасної України. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго. 2013. 244 с.
47. Чілла Ф., Черничко С. Мова, політика, ексклюзиви в сучасній Україні. Ужгород : Аутодор-Шарк. 2021. 160 с.
48. Щепанська Х. Термінополе мовна особистість. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2022. С. 216–225.
49. Юхименко П. І. Юм Девід. *Фінанси. Бюджет. Податки : національна та міжнародна термінологія*. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України, Держ. навч.-наук. установа «Акад. фін. упр.» / за ред. Т.І. Єфименко. Київ, 2010. Т. 1. С. 584–585.
50. Bartmiński J. Koncepcja językowego obrazu świata w programie slawistycznych badań porównawczych. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. 2005. № 40. P. 259–280.
51. Bartmiński J. Perspektywa semazjologiczna i onomazjologiczna w badaniach językowego obrazu świata. *Poradnik Językowy*. Poznań : Dom Wydawniczy Elipsa. 2015. P. 14–29.
52. Bartmiński J., Chlebda, W. Jak badać językowo-kulturowy obraz świata Słowian i ich sąsiadów. *Etnolingwistyka*. 2008. № 20. P. 11–27.
- Błuszkowski J. Stereotypy a tożsamość narodowa. Warszawa. 2005.
53. Bokszański Z. Tożsamości zbiorowe. Warszawa. 2007. S. 80–81.
54. Čižmarová M. Výskum ukrajinských rusínskych nárečí východného Slovenska so zreteľom na lingvistickú geografiu. *Jazyk je zázračný organismus... Metamorfózy jazyka a jazykovedy : Zborník príspevkov*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2013. S. 263–275.
55. Duć-Fajfer H. Migracja kolista. Tożsamościowe wędrowanie Łemków: tekst i rytuał. *Porównania*. 2022. № 32.2. P. 81–100.
56. Fałowski A., Hojsak W. Łemkowskie etymologie. Kraków : Księgarnia Akademicka. 2020. 297 p.

57. Hentschel G. Śląski: gwara–dialekt–język? Spojrzenie z zewnątrz. *Polonistyka na początku XXI wieku. Diagnozy–koncepcje–perspektywy*. 2018. P. 41–66.
58. Humboldt von W. Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaus und seinen Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts. Berlin : Druckerei der Königlichen Akademie der Wissenschaften. 1836. 534 p.
59. Jabłoński A. Język kaszubski jako element narodotwórczy. *Postscriptum Polonistyczne*. 2019. № 23.1. P. 45–56.
60. Jóźwiak N. Typowy ślonski łobiod jako koncept językowo-kulturowy w blogach kulinarnych. *Prace Filologiczne*. 2022. № 77.1. P. 77–92.
61. Kiklewicz A. Od znaczenia do konceptu: pragmatyczno-kulturowe aspekty specyfikacji semantycznej. *Poradnik Językowy*. 2020. № 7. P. 50–61.
62. Kłoskowska A. Modele społeczne i kultura masowa. *Przegląd Socjologiczny / Sociological Review*. 1959. № 13/2. S. 46–71.
63. Michna E. Between Recognition and the Struggle for Survival. Lemkos at the Beginning of the Twenty-First Century. *Identity Strategies of Stateless Ethnic Minority Groups in Contemporary Poland*. 2020. P. 55–78.
64. Michna E. Ideologie językowe i ich wpływ na procesy emancypacji języka łemkowskiego. *Pogranicza mniejszości regiony etnolingwistyka*. 2018. P. 94–110.
65. Morris Ch. Signs, Language and Behavior. New York : G.Braziller, 1946. 365 p.
66. Popielarczyk-Pałęga A. Tożsamość narodowa, tożsamość etniczna, identyfikacja narodowa jednostki: rozważania metodologiczne na przykładzie środowisk polonijnych. *Łódzkie Studia Teologiczne*. 2018. № 3. S. 15–29.
67. Riger J. A. Double status of the lemko (everyday) language. Во просторот на лингвистичката славистика и балканистика. *Macedonian academy of sciences and arts*. Скопје. 2021. P. 169–175.
68. Rutkovska K. Wartości ludowe i sposoby ich odczytania. Tekst gwarowy na warsztacie etnolingwisty. *Vertybės lietuvių ir lenkų kalbų pasaulėvaizdyje. D. 1, Teorinės prielaidos ir interpretacijos*, 2020. P. 102–132.

69. Stieber Z. Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny. I–VIII. Łódź. 1956–1964.

70. Werchratskij I. Ueber die Mundart der galizischen Lemken : Ein Beitrag zur slavischen Dialektologie. Berlin : Weidmannsche Buchhandlung. 1892. 108 p. URL: <https://archive.org/details/ueberdiemundartd00verk/page/n7/mode/2up> (дата звернення: 10.10.2023)

71. Wierzbicka A. Cross-Cultural Pragmatics : The Semantics of Human Interaction. Berlin/Boston : De Gruyter - De Gruyter Mouton, 2020. 515 p.